

AKTIVITY KELTOV NA LOKALITÁCH Z DOBY POPOLNICOVÝCH POLÍ NA SLOVENSKU¹

VLADIMÍR MITÁŠ^{ib} – VÁCLAV FURMÁNEK^{ib}

The Celts' Activities at Sites of the Urnfield Period in Slovakia. The authors of the article analyse a remarkable phenomenon – occurrence of material from the La Tène period at sites of the Urnfield period. Their deeper interest in this topic follows from the stated sporadically presence of iron artifacts from the Late Iron Age at systematically excavated burial grounds of the South-eastern Urnfields in the area of Cinobaňa and Radzovce villages in the south of central Slovakia. However, traces of activities of historical Celts are also evident at cremation burial grounds of other contemporary cultures or in tumuli from the Late Bronze Age in other regions of Slovakia. Typical and often peculiar artifacts from the La Tène period also come from several upland sites and hillforts predominantly settled by the Urnfield culture or from the Early Iron Age. The authors not only try to present the studied finds selectively, they attempt to categorize, interpret and last but not least, compare them with similar material from the neighbouring countries.

Keywords: Slovakia, Urnfield period, La Tène period, burial grounds, hillforts, activities of the Celts.

ÚVOD

Aktivitami Keltov na pravekých lokalitách sa bližšie zaoberajú viaceré práce českých bádateľov (napr. Chytráček 1995; Jansová 1962; John 2003; Waldhauser 1999; 2001). V slovenskej archeologickej spise sa na nálezy a nálezové situácie, ktoré v tomto príspevku analyzujeme, upozornilo napr. už v súvislosti s hrobovým materiálom z doby laténskej v Ratke na juhu stredného Slovenska (Furmánek/Sankot 1985, 273, 276). V uvedených prácach sa pojednáva spravidla o ojedinelých a zložito interpretovateľných nálezoch kovových a sklenených predmetov, ale aj o keramike a minciach z doby laténskej, ktoré sa objavili na chronologicky starších žiarových pohrebiskách, v mohylách (mohylníkoch), či v areáloch výšinných sídiel s opevneniami (hradiskách). Osobitými nálezmi sú relevantné keltské hroby v násypoch pravekých mohýl alebo v prírodných útvaroch pripomínajúcich mohyly. V mnohých prípadoch sú uvádzané typy nálezísk datované práve do mladších stupňov doby bronzovej – obdobia popolnicových polí a do staršej doby železnej – halštatskej. V súčasnosti je už zrejmé, že laténske nálezy tejto kategórie nie sú iba regionálnym špecifikom v Česku, ale podstatne širším fenoménom keltskej archeológie, čo jasne potvrdzuje početný a neustále pribúdajúci archeologický materiál z oblasti severne od Álp vôbec (napr. Čížmářová/Stuchlík 2014, 471, 481; Chytráček a i. 2017a, 345–348, tamže aj ďalšia zahraničná literatúra k téme; John a i. 2015a, 13, 14; 2015b, 145, 146; Waldhauser 1999, 163).

Do uvedenej problematiky na území Slovenska sme vstúpili v súvislosti s výskytom artefaktov z mladšej doby železnej na pohrebisku kultúr juhovýchodných popolnicových polí v Cinobani (Furmánek/Mitáš 2011a; 2014) a po rokoch sa k tejto téme opäť vraciame. Na nálezy a objekty z doby laténskej na lokalitách využívaných na pochovávanie, osídlených či inak používaných ťažiskovo v dobe popolnicových polí a prípadne v dobe halštatskej, ktoré sa nedajú spoľahlivo začleniť do radu stabilných sídlisk a pohrebísk zo stupňov LTA–D a ktoré v spise zastrešuje všeobecná kategória „ojedinelý nález“ alebo „ojedinelý hrob“, však slovenskí bádatelia v rôznych súvislostiach poukázali už pred objavmi v Cinobani (napr. Furmánek/Marková 1994, 388, 392; Furmánek/Sankot 1985, 276; Miroššayová/Javorský 1986, 664; Pieta 2008, 21, 37; Točík/Paulík 1979, 94, 98).

CIEĽ, METODIKA, MOTIVÁCIA

Cieľom príspevku je nielen zrekapitulovať už zverejnené predmety a upresniť ich nálezové situácie (Furmánek/Mitáš 2011a; 2014; Mitáš/Furmánek 2015a, 161; 2015b, 171–175), ale aj prezentovať dosiaľ bližšie nepublikované nálezy, ktoré svedčia o aktivitách Keltov na žiarových pohrebiskách z doby popolnicových polí v Cinobani a Radzovciach na juhu stredného Slovenska, a taktiež poukázať na ďalšie laténske artefakty na obdobne datovaných pohrebiskách na Slovensku. Okrem toho sa zameriavame

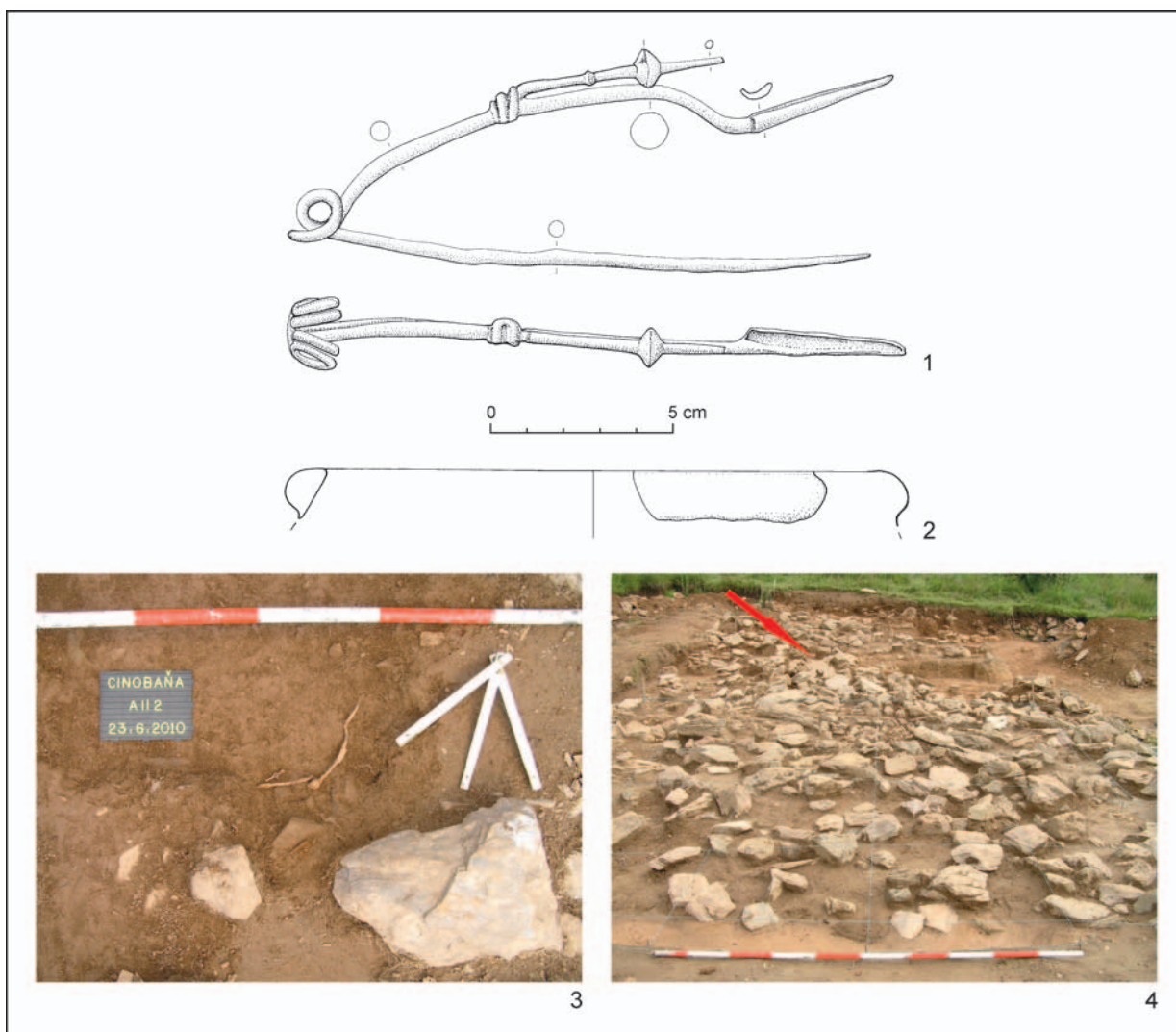
¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0441 a projektom č. 2-0062-21 VEGA.

Obr. 1. Cinobaňa, poloha Jarčanisko. 1–3 – depot (časť depotu?) železných predmetov z doby laténskej zo žiarového pohrebiska; 4, 5 – nálezové situácie predmetov z depotu (upravené podľa Furmánek/Mitáš 2014).

na ojedinelé či sporadické nálezy z doby laténskej na výšinných polohách a hradiskách, datovaných do mladších stupňov doby bronzovej a prípadne do staršej doby železnej. Vybrané náleziská a nálezy, ktoré dokumentujú aktivity Keltov, neuvádzame formou katalógu, ale venujeme im pozornosť v texte. Domnievame sa totiž, že táto forma je nateraz dostatočná a po zverejnení štúdie sa ich počet ešte

rozšíri. Ďalej uvažujeme, že (možno) nie všetky „ojedinelé nálezy“ z doby laténskej realizátori výskumov pohrebísk a hradísk z doby popolnicových polí publikovali. Podotýkame, že niektoré z analyzovaných nálezov (napr. laténsku keramiku z kenotafickej mohyly v Čápure; Točík/Paulík 1979, 98) nemožno nájsť ani v súpisoch klasických typov lokalít z doby laténskej (Březinová 2006, 29–42; Repka

Obr. 2. Cinobaňa, poloha Jarčanisko. 1, 2 – charakteristické artefakty z doby laténskej zo žiarového pohrebiska (upravené podľa Furmánek/Mitáš 2014); 3 – nálezová situácia železnej spony; 4 – miesto nálezu spony na ploche pohrebiska.

2014, tabela 1). Stopy aktivít KeltoV sa prehliadajú i z dôvodu, že vo viacerých prípadoch ich dokumentujú (alebo môžu dokumentovať) práve málo výrazné ojedinelé nálezy (napr. zlomky keramiky a železných predmetov). V príspevku zohľadňujeme nálezy zverejnené vo vedeckej spisbe a hlavne buď plošne dostatočne preskúmané, alebo viacnásobne rekognoskované archeologické lokality, eventuálne náleziská, ktoré poznáme z autopsie. Pochopiteľne, že niektoré nálezy (napr. železný nôž z Marianky; Paulík 1996) dávame do pozornosti aj preto, aby sa o nich diskutovalo. Analyzovaný materiál porovnávame s analogickými dokladmi prítomnosti laténskej kultúry na pohrebiskách, výšinných polohách a hradiskách z doby popolnicových polí až z doby halštatskej v okolitých krajinách. Motivovali nás najmä výsledky výskumu tohto fenoménu v Českej republike v druhej polovici 20. stor. a zvlášť v ostat-

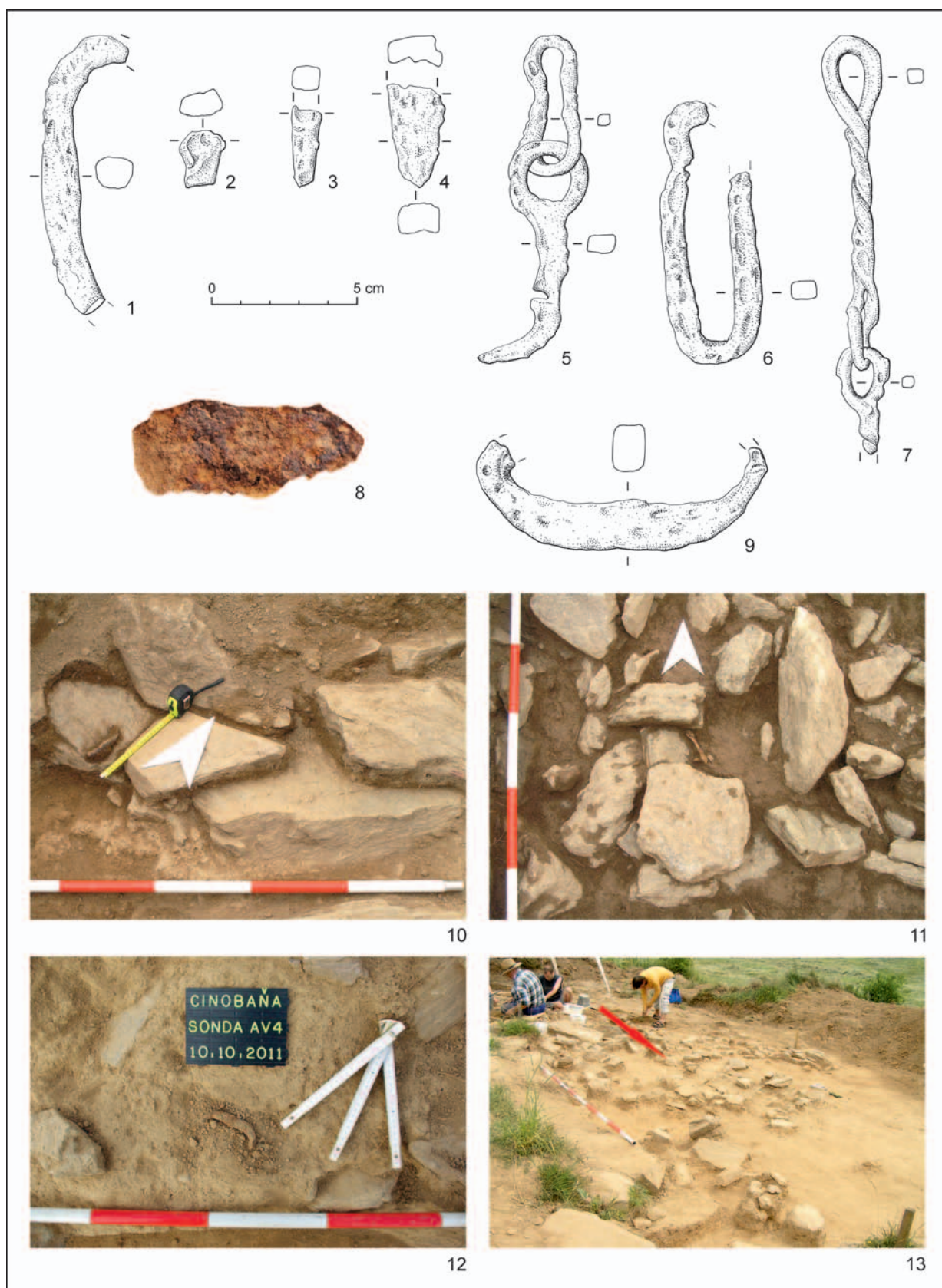
ných rokoch na výnimočnej lokalite Rovná v južných Čechách (Chytráček a i. 2017a; 2017b). Pozorovaním výskumu v zahraničí v princípe legitimizujeme náš pohľad na aktivity KeltoV na území Slovenska. Súčasťou vyhodnotenia je pokus o kategorizáciu a interpretáciu pertraktovaných nálezov.

KELTI A POHREBISKÁ Z DOBY POPOLNICOVÝCH POLÍ NA JUHU STREDNÉHO SLOVENSKA

K nálezom z doby laténskej v Cinobani

Signifikantné doklady aktivít KeltoV sa zdokumentovali na žiarovom pohrebisku v k. ú. obce Cinobaňa (okr. Poltár). Terénny výskum pohrebiska v polohe Jarčanisko sa realizoval v rokoch

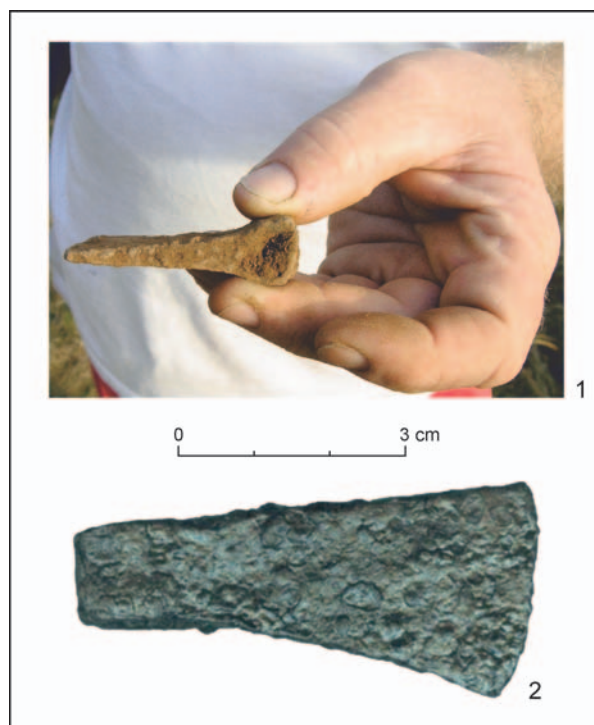
Obr. 3. Cinobaňa, poloha Jarčanisko. 1–9 – výber železných predmetov z doby laténskej zo žiarového pohrebiska, nálezy z výskumných sezón 2008–2011 (upravené podľa Furmánek/Mitáš 2014); 10–13 – nálezové situácie vybraných železných artefaktov. Mierka: 1–7, 9; bez mierky – 8.

2007–2014. Na ploche 7 árov sa systematicky preskúmalo celkom 314 hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry z mladšej až neskorej doby bronzovej (Furmánek/Mitáš 2019). Vzhľadom na výsledok geofyzikálneho merania je evidentné (Cheben 2015, 123, obr. 12), že ide asi o polovicu z celkovej plochy pohrebiska. Pohrebisko je situované na svahu horskej lúky, ktorá sa dlhodobo využíva ako pastvina a nikdy sa neorala. Charakteristické je deštrukciami kamenných hrobových úprav a konštrukcií, medzi ktorými vynikajú klasické kamenné skrinky s vencami z mladšej doby bronzovej, a kameňmi naznačené skrinky pod príkrovmi z neskorej doby bronzovej.

Železné artefakty, a to aj celkovo reprezentatívne (obr. 1: 1–3), sa objavili na ploche pohrebiska už v roku 2008 (Furmánek/Mitáš 2010a, obr. 15). Avšak v rámci prospekcie súvekeho sídliska v polohe Krivé zeme (tiež Jarčanisko II), ktoré je od pohrebiska vzdialené asi 400–500 m na juh až juhovýchod, sa v tomto roku našla iba keramika z mladšej a neskorej doby bronzovej, poprípade stopy aktivít z novoveku. Charakteristickú keramiku z doby laténskej a veľké kusy železnej trosky doložili až opakované prieskumy na sídlisku v roku 2009 (Furmánek/Mitáš 2013, 101; Mitáš/Furmánek 2015b, 186). Sídliskové nálezy zo zberu, ale aj detailnejšie štúdium železnej industrie (po jej laboratórnom očistení a zakonzervovaní), ktorá sa zhromaždila na ploche pohrebiska v rokoch 2008 a 2009, vzápätí vzbudili pochybnosti o jej predbežnom datovaní do záveru kyjatickej kultúry, resp. prelomu stupňov HB a HC. Prítomnosť materiálnej kultúry Kelto v žiarovom pohrebisku v Cinobani sa definitívne potvrdila v roku 2010 typickými laténskymi nálezmi (Mitáš/Furmánek 2015a, 161, obr. 82: 1, 2): železnou sponou spojenej konštrukcie (obr. 2: 1) a zlomkom z okraja keramickej nádoby (obr. 2: 2). Možno doplniť, že spona sa objavila pri začisťovaní kameňov deštruovaných hrobových architektúr (obr. 2: 4), približne na hornej úrovni podlažia. Ihla tejto dlhej železnej spony bola v okamihu objavenia výrazne roztvorená a päťka odlomená (obr. 2: 3). Laténsky keramický fragment sa vyskytol v tej istej úrovni, severozápadne od spony. Ďalšie železné predmety boli nájdené na pohrebisku v rámci výskumných sezón 2011 a 2012 (obr. 3: 5, 6, 9). Viaceré zlomky ležali medzi kameňmi na južnom okraji pohrebiska (obr. 3: 12, 13). Iné artefakty pochádzajú zo zatravnenej plochy južne od okraja pohrebiska, resp. z miest, na ktorých sa v dobe bronzovej už určite nepochovávalo. Tieto železné predmety boli pomerne plytko v zemi a zistili sa prieskumom detektorom kovov.

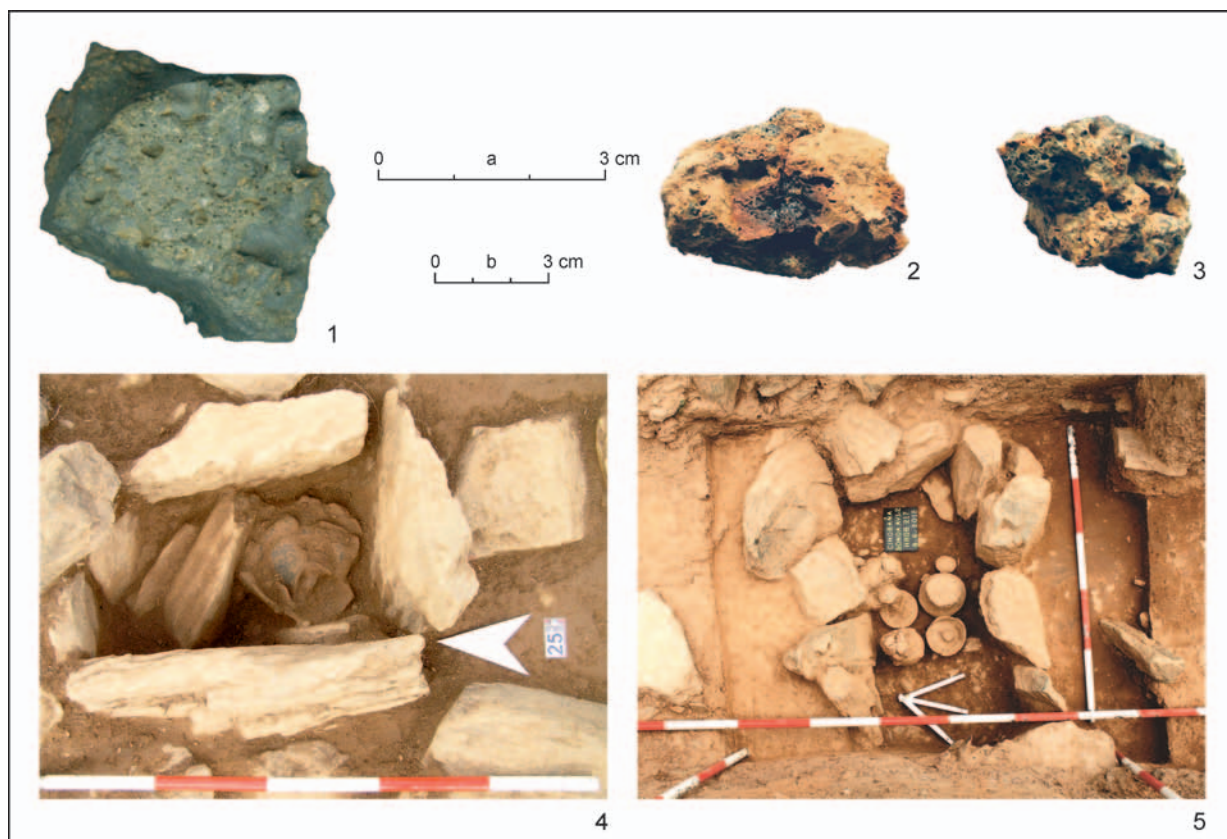
Od železného prútu z Cinobane k ďalším artefaktom

Prvým železným artefaktom, ktorý sa objavil na žiarovom pohrebisku v roku 2008, bol fragment ohnutého masívneho prútu (obr. 3: 1). Ležal medzi kameňmi príkrovu, ktorý zakrýval naznačenú skrinku hrobu 4/08 (obr. 3: 10). Početné železné zlomky sa našli v kamennej konštrukcii hrobu 6/08 a v jeho blízkom okolí (obr. 3: 11). Niektoré z nich sú funkčne ťažko určiteľné (obr. 3: 2–4). Jeden železný predmet sme v rámci prvej výskumnej sezóny (2008) klasifikovali ako zubadlo z uzdy, ktoré by mohlo mať súvis s včasnohalštatskými nálezmi východo-karpatského typu (Kemenczei 2005, 108). Zakrátko sme ale zistili, že ide o článok reťaze z doby laténskej (obr. 3: 7; Furmánek/Mitáš 2011a, 117, 119, 121, obr. 3: 9; 2014, 99, 101, obr. 3: 5). Tvarovo typické železné predmety sa objavili medzi kameňmi západne od kamenného venca skrinkového hrobu 6/08 (obr. 1: 4, 5). Bolo to masívne kladivo (obr. 1: 1), malé kladivo (obr. 1: 3) a kramľa (obr. 1: 2). Kladivo a kladivko sme našli tesne vedľa seba, kramľu blízko nich. Z ich uloženia bolo zjavné, že ide o depot. Zlomky železných predmetov sa zistili aj okolo kamenných konštrukcií hrobov 48/08 a 55/08 (obr. 12). Všetky

Obr. 4. Cinobaňa, poloha Jarčanisko. Miniatúrna železná sekera. 1 – stav predmetu po objavení; 2 – stav predmetu po konzervácii (podľa Furmánek/Mitáš 2010a).

Obr. 5. Cinobaňa, poloha Jarčanisko. 1–3 – železná lupa a troska zo žiarového pohrebiska (upravené podľa Furmánek/Mitáš 2010a; 2011a); 4, 5 – hroby 25/08 a 217/11(12). Mierka: a – 1; b – 2, 3.

uvedené nálezy síce mohli byť súčasťou hrobov, avšak nenašli sa priamo v skrinke, vo vnútri keramickej urny alebo v niektorej z príloh. V rade železných predmetov, ktoré sme v roku 2008 na ploche pohrebiska zaevidovali, stojí za pozornosť aj miniatúrna sekera (obr. 4). Zachytila sa detektorom kovov východne od otvorených sond, na doteraz nepreskúmanej časti pohrebiska, z ktorej sa pred geofyzikálnym meraním plánovali odstrániť náletové dreviny. Pozoruhodná nálezová situácia sa naskytla v prípade železnej lupy (obr. 5: 1), ktorá ležala na miske obrátenej hore dnom. Táto miska zakrývala urnu v skrinkovom hrobe 25/08 z mladšej doby bronzovej (obr. 5: 4). Skrinku hrobu 25/08 prekryvali kamene, ktoré pôvodne tvorili malý mohylový násyp. Ani kamenná architektúra hrobu ani vnútro kamennej skrinky nevykazovali znaky narušenia, čo sme už zdôraznili (Mitáš/Furmánek 2015b, 174). Podobne skrinkový hrob 217/11(12) z neskorej doby bronzovej, nad ktorým sa našli kusy železnej trosky (obr. 5: 2, 3), nejavil žiadne stopy sekundárneho zásahu (obr. 5: 5). To však nemožno skonštatovať o skrinkových hroboch 62/09 (obr. 6: 1, 2), 66/09 (obr. 6: 3, 4) a 160/10 (obr. 6: 5, 6), ktoré boli v minulosti intencionálne otvorené a hrobový inventár

viditeľne narušený. Zásahy vo všetkých prípadoch dosiahli až dná týchto skriniek. Už pri exkavácii prvého hrobu z tejto kategórie bolo evidentné, že kamenné kvádre zo skrinkovej konštrukcie niekto pred nami odvalil, premiestnil a položil ich bokom, pričom vnútro skrinky nápadne porušil (obr. 6: 1, 2). V rámci tejto aktivity sa evidentne manipulovalo aj s keramikou urnou, resp. so spálenými kosťami. Tie sa v hrobe 62/09 nenašli vôbec. Výskumom ďalších skrinkových hrobov sa tieto terénne pozorovania zopakovali a naše úvahy o aktivitách Keltov na pohrebisku utvrdili.

S ohľadom na vyššie uvedené skutočnosti sa do nového svetla dostávajú aj iné železné predmety zo žiarových pohrebísk na juhu stredného Slovenska. V prvom rade to je masívny železný nôž s rukoväťou, ktorej koniec bol vykovaný do tvaru eliptického oka (obr. 7: 1). Tento sa objavil na žiarovom pohrebisku pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach (okr. Lučenec). Pôvodne sa dával do súvisu s inventárom hrobu 729/73 (obr. 7: 2). Datovali sme ho do neskorej doby bronzovej a do záverečného horizontu pochovávaní na pohrebisku, t. j. horizontu Radzovce V (Furmánek/Mitáš 2010b, 100, 101). Nad skrinkovou konštrukciou citovaného hrobu kyjatic-

Obr. 6. Cinobaňa, poloha Jarčanisko. 1–6 – hroby kyjatickej kultúry s narušenými skrinkami a inventárom (upravené podľa *Furmánek/Mitáš 2011a*).

kej kultúry bol veľký kamenný príkrov. Dno hrobu sa nachádzalo v hĺbke 225 cm. Masívny železný nôž ležal medzi kameňmi v hornej časti príkrovu – v hĺbke 215 cm (*Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016*, 261, 262, tab. C: 16). K hĺbkam nameraným v roku 1973 však treba dodať, že sú výsledkom postdepozičných procesov na svahu so žiarovými hrobmi a určite nezodpovedajú stavu lokality v dobe laténskej. Iné materiálne doklady aktivít KeltoV sa na pohrebisku

a sídlisku z doby popolnicových polí v Radzovciach neobjavili (*Furmánek 1990; 2010; 2019*). Najbližšie sídlisko z doby laténskej v povodí Belinského potoka, od pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry na polohe Monosa v Radzovciach vzdialené ani nie 4 km, sa doložilo na severe katastra obce Radzovce povrchovým zberom (*Furmánek/Sankot 1985*, 275). Neobyčajné stopy keltského osídlenia sa evidujú aj na impozantnej výšinnej opevnenej polohe

Obr. 7. Radzovce, poloha Monosa. 1 – unikátny železný nôž z kamenného príkrovu hrobu 729/73 (podľa Furmánek 2010); 2 – hrob 729/73 kyjatickej kultúry (podľa Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016).

Pohanský hrad (tiež *Pogány vár*). Väčšia časť tejto archeologickej lokality s najvyšším bodom 578 m patrí do k. ú. obce Stará Bašta, okr. Rimavská Sobota (Furmánek 1996, 126, 128, 129), a od sídliska z doby popolnicových polí v Radzovciach je vzdušnou čiarou vzdialená necelých 5 km.

S istou dávkou skepticizmu v súčasnosti nazeráme aj na datovanie torza železného noža z revízneho výskumu v obci Babinec (okr. Rimavská Sobota). Tento predmet sa našiel na povrchu pohrebiska kyjatickej kultúry, ktoré bezo zvyšku preskúmal na konci 19. stor. amatérsky archeológ István Terray. Jednoduchý železný nôž z Babinca nie je typologicky, ale ani chronologicky smerodajným artefaktom. Napriek tomu sa mu pripísal súvis so železiarstvom kyjatickej kultúry v neskej dobe bronzovej (Furmánek 1984, 77; 1988, 188, obr. 4). Pravdepodobne však ide o predmet z doby laténskej (pozri a porovnaj so súvekými železnými kuchynskými nožmi napr. Pieta 2008, 149, obr. 69: 12, 13) a doklad aktivity Keltov na pravekom žiarovom pohrebisku s dobre viditeľnými mohylovými násypmi.

Osobitým prípadom je lokalita Vyšná Pokoradz, okr. Rimavská Sobota (v súčasnosti časť mesta Rimavská Sobota). Amatérske vykopávky realizované už od prvej polovice 19. stor. v polohe Háj ukázali, že ide o jednu z významných lokalít juhovýchodných popolnicových polí, dokumentovanú sídliskom,

žiarovým pohrebiskom a hromadnými nálezmi bronzových predmetov z mladšej a neskej doby bronzovej. Na lokalite pilinskej a kyjatickej kultúry sa objavili aj doklady laténskej materiálnej kultúry a nechýbajú ani keltské mince (Furmánek 1985, 174; Furmánek/Sankot 1985, 275). Vzájomné vzťahy pravekých objektov a laténskych nálezov (intencionálne zásahy, či intrúzie v rámci polykultúrnej lokality) sú však s odstupom času neurčiteľné. Žiaľ, problematický je tiež vzájomný vzťah hrobových nálezov na halštatskom a laténskom pohrebisku Drňa, okr. Rimavská Sobota (Furmánek 1975, 49; Furmánek/Sankot 1985, 276, 277).

Poznámky k datovaniu vybraných nálezov zo železa

Nezanedbateľnou súčasťou sledovanej problematiky je otázka chronologickej pozície vyššie spomenutých železných predmetov, alebo aspoň tých, ktoré sú tvarovo typické. K datovaniu aktivít Keltov na pohrebisku v Cinobani sú zásadnými artefaktmi veľká spona spojenej konštrukcie (obr. 2: 1), masívne kováčske kladivo (obr. 1: 1), prípadne článok reťaze (obr. 3: 7).

Najbližšie analógie k železnej spona spojenej konštrukcie nachádzame na laténskych pohrebiskách na juhu stredného Slovenska (Drňa, okr. Rimavská Sobota; Furmánek/Sankot 1985, 290, obr. 12: 2) a v príľahlej oblasti severného Maďarska (Ludas, obvod Gyöngyös; Szabó/Tankó 2012, 23, 24, 69, 70, tab. VII: 1, 2; XLII: 2, 3). Spona z hrobu 5/74 v Drni je dlhá 176 mm, dvojice spôn v hroboch 665 a 1056 z Ludasu 116, 120 a 128, 124 mm. Poškodený cinobanský exemplár má dĺžku 170 mm (obr. 2: 1), teda takmer totožnú so sponou z Drne. Citované hrobové nálezy tohto typu železnej spony sú zhodne datované do stupňa LTC1 (Furmánek/Sankot 1985, 292; Szabó/Tankó 2012, 142, 144, 145, obr. 186; 187). Zaiste nie je nezaujímavé, že výskyt dlhej spony na zopnutie pláňa z hrubej látky sa v Karpatskej kotline všeobecne viaže na bojovnícke hroby (Furmánek/Sankot 1985, 292), avšak poznáme aj ojedinelé nálezy z výšinných polôh (Slovenské Pravno-Sokolka skala; Pieta 2008, obr. 2: 16).

Masívne železné kladivá s veľkým otvorom na porisko a spravidla aj so stopami po používaní patria k charakteristickému náradiu na opracovanie kovov z doby laténskej (Pieta 2008, 145, 147, obr. 64: 3, 7; 67: 1, 2) nielen na území Slovenska (napr. na Morave – Čížmář 1996, obr. 9: 1; v Čechách – Venclová 2008, obr. 36: 6, 7, príloha 5: 2; v Rakúsku – Gruber 2015, 80–82, obr. 11; ale i v Maďarsku – Almássy 2005, 99, 106, obr. 1; autori príspevku tieto typy kladív poznajú z autopsie aj zo severovýchodného Ma-

ďarska, z Aggteleckého krasu). Nálezy tohto typu v depotoch železných nástrojov napr. z Plaveckého Podhradia-Pohanskej (Čambal 2009, 155, tab. I: 6, obr. 2: 4; *Pieta* 2008, 147, obr. 67: 1, 2) sú datované na koniec strednej doby laténskej, t. j. do stupňa LTC2 (Čambal 2009, 161, 162; *Pieta* 2008, 147), avšak registrujeme ich aj v železných depotoch z neskorej doby laténskej (napr. Bezdědovice, južné Čechy; Michálek 1999, 8, 38, 45–47, obr. 6: 601, 602; 16: 601, 602; 19; 20: 1, 2).

Článok železnej reťaze s obojstrannými okami (obr. 3: 7) sa podobá na zverejnené súčasti závesných reťazí na kotol (*Pieta* 2008, 229, obr. 111: 8), poprípade na segmenty reťazového opaska na meč (Čambal 2009, 158, tab. III: 1a, 1b), ktoré poznáme aj zo Slovenska (s ohľadom na sledovaný geografický rámec pozri tiež materiál z maďarského keltského pohrebiska Ludas; Szabó/Tankó 2012, 111–113, 141–149; analógie z okolitých krajín vzhľadom na fragmentárne zachovalú reťaz neuvádzame, hoci ich registrujeme). Nález z Cinobane v kontexte s ostatnými železnými predmetmi z plochy žiarového pohrebiska rámcovo datujeme do strednej až neskorej doby laténskej.

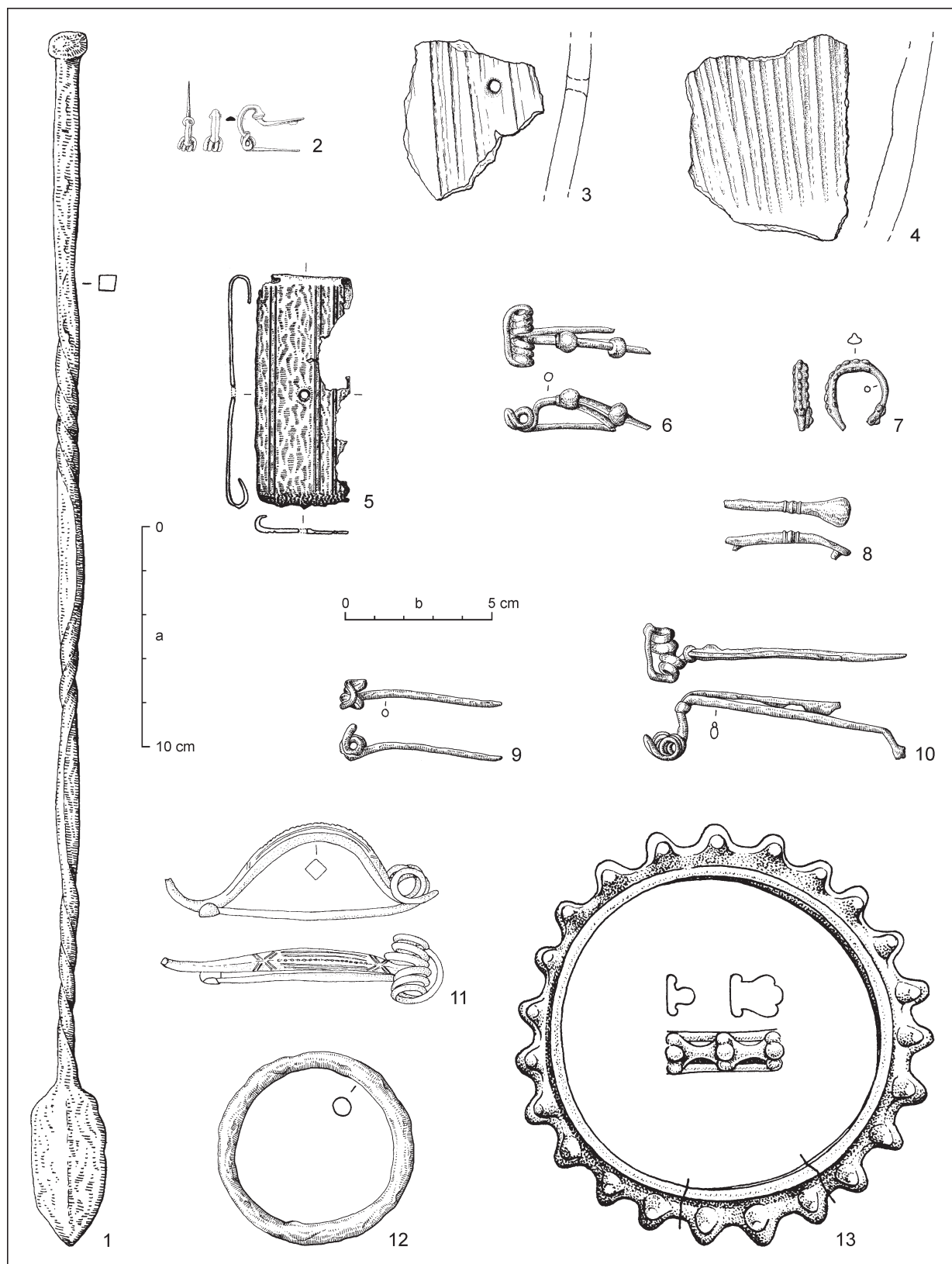
K vyššie opísanej železnej sekerke z Cinobane (obr. 4), aj keď ju nepovažujeme za chronologicky citlivý artefakt poznamenávame, že obdobné drobné predmety predstavovali v keltsko-rímskom svete votívne dary (Kiernan 2009, 1–10). Sekerky patrili k všeobecne najrozšírenejším a mohli byť aj amuletmi (Kiernan 2009, 114; Kysela/Venclová 2018, 137; *Pieta* 2008, 300–304). K nášmu nálezu tvarovo blízka miniatúrna sekera, avšak v bronzovom vyhotovení, pochádza aj z eponymnej lokality laténskej kultúry (Kiernan 2009, 255, 256: SU18). Zmienka o votívnych predmetoch na tomto mieste nie je samoučelná a v rámci vyhodnotenia sa k tejto problematike ešte vrátíme. Žiada sa ešte podotknúť, že amuletmi v dobe laténskej bývali aj napr. neolitické kamenné sekerky s prevrtaným otvorom na zavesenie (napr. z maďarského pohrebiska Vác, poloha Piesková jama, obvod Vác; Hellebrandt 1999, 55, 60, 91, tab. XXVI: 12), čo tiež svedčí o záujme Keltovej o staršie artefakty. Prípadoch tohto typu je z keltského prostredia viac (John a i. 2015a, 13, obr. 8: 1).

Tvarovo typický železný nôž, priložený ku kamennému príkrovu vyššie citovaného hrobu kyjatickej kultúry v Radzovciach, patrí do skupiny kosákovitých zberových nožov (*Pieta* 2008, 222, 224, obr. 108). Železné nože s kosákovitou čepeľou a pevnou rukoväťou ukončenou krúžkom sa na juhu stredného Slovenska objavujú v strednej dobe laténskej (Včelince, okr. Rimavská Sobota; *Pieta* 2008, 222, obr. 108: 1) a v horskom prostredí na strednom Slovensku v predpúchovskom stupni (Horná Lehota, okr. Brezno; *Pieta* 2008, 222, obr.

108: 17). Najčastejšie sa nože tohto typu vyskytujú na neskorolátenských sídliskách púchovskej kultúry a nechýbajú ani na niektorých keltských lokalitách západného Slovenska (Trenčianske Bohuslavice, okr. Nové Mesto nad Váhom; *Pieta* 2008, 222, obr. 108: 11, 12). Jednoznačnú analógiu k železnému nožu z Radzoviec však nepoznáme.

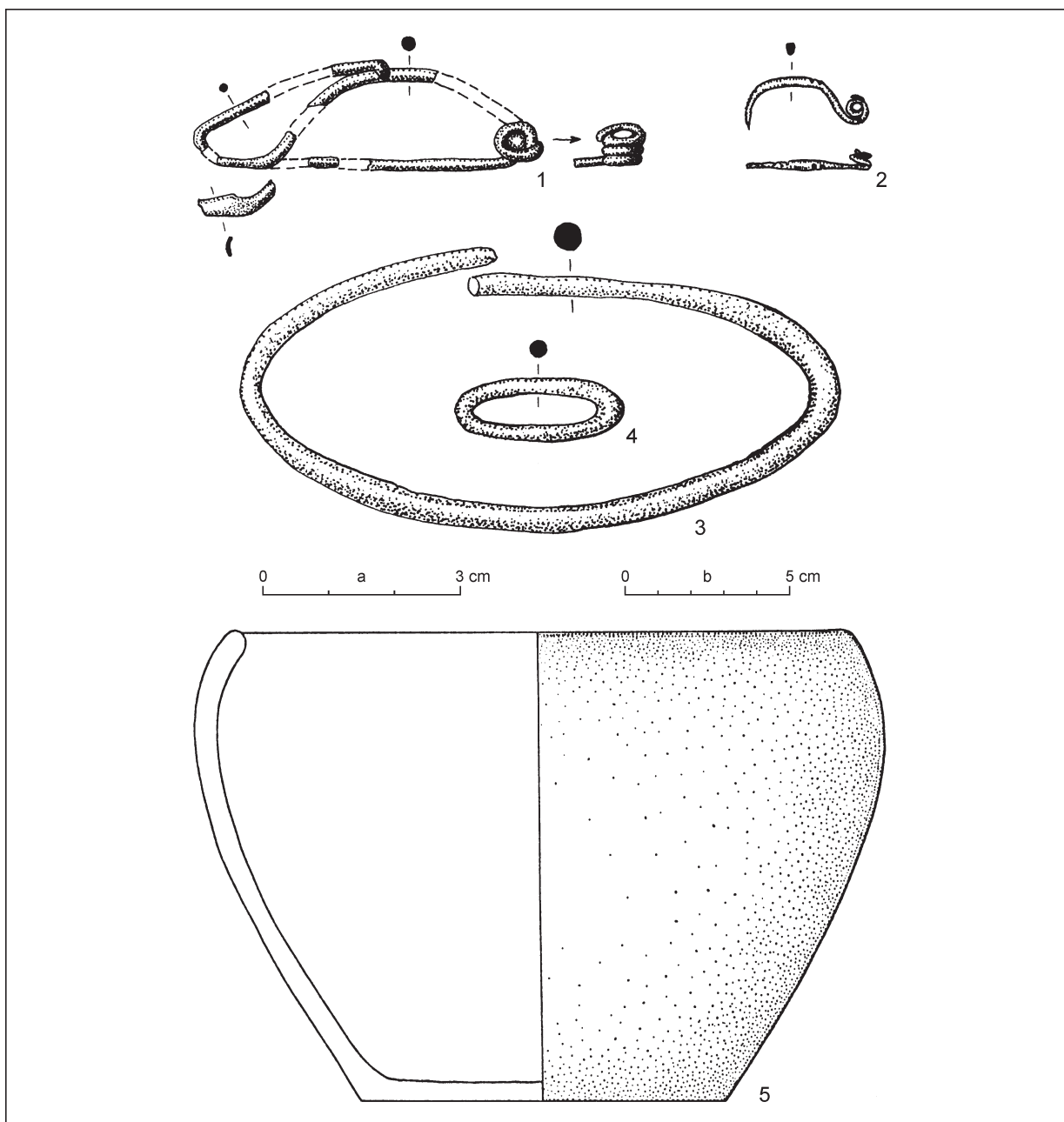
AKTIVITY KELTOV NA POHREBISKÁCH LUŽICKÝCH A STREDODUNAJSKÝCH POPOLNICOVÝCH POLÍ

Jedným z najsignifikantnejších dokladov keltskej aktivity na pravekom objekte z územia Slovenska je nález náramku z modrého skla na mohylovom pohrebisku lužickej kultúry v obci Krásna Ves, okr. Bánovce nad Bebravou. Uvedený sklený náramok (obr. 8: 13) ležal na okraji mohylového násypu hrobu 22 z mladšej doby bronzovej, ktorý bol v centrálnej časti viditeľne porušený (Budinský-Krička/Veliačik 1986, 43–46, obr. 22). V kamennej konštrukcii tohto hrobu sa našla aj dvojčepeľová bronzová britva z mladšej doby bronzovej (Budinský-Krička/Veliačik 1986, 43–45, obr. 21, tab. IX: 35) a ďalšie praveké artefakty. Laténsky sklený náramok s obdobnými náleзовými okolnosťami, eventuálne z objektu tohto typu z doby popolnicových polí, nie je na Slovensku známy (Březinová 2018, 30). Pozoruhodné nálezy púchovskej kultúry, hoci bez bližšej stratigrafickej informácie, ďalej pochádzajú z mohylového pohrebiska lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej v Sklabinskom Podzámku, okr. Martin. Ide o artefakty z neskorej doby laténskej: bronzovú sponu typu Almgren 18 (obr. 8: 2) a keramické zlomky z hrnca zdobeného typickým ryhovaním (obr. 8: 3, 4; Horňák 2005, 210, 211, tab. IV: 3, 5, 8). Zaiste nie je náhodné, že bronzová spona sa objavila pri odkrývaní jedného z kamenných vencov na pohrebisku (Horňák 2005, 210). Ako už bolo poznamenané (Horňák 2005, 211), v tomto prípade môžu mať laténske nálezy súvis s blízkym a vzdušnou čiarou asi 500 m vzdialeným súdobým sídliskom púchovskej kultúry, ktoré sa rozprestiera na poliach pri Sklabinskom hrade, a teda aj so starou komunikačnou trasou, ktorá viedla Turčianskou kotlinou. V katastri Sklabinského Podzámku však Keltovej zaujali aj podstatne vyššie polohy, o čom svedčia sporadické laténske nálezy (obr. 8: 5, 6) z ťažko dostupného hradiska lužickej kultúry z neskorej doby bronzovej a počiatku staršej doby železnej na Katovej skale v nadmorskej výške 927 m (*Pieta* 2008, obr. 2: 15; Veliačik/Kujovský/Romsauer 2008, 172). Výnimočným kovovým artefaktom z Katovej skaly je krabicovitá pásová zápona z včasnej doby laténskej (obr. 8: 5; *Pieta* 2008, 18, 21, obr. 2: 7; *Pieta/Veliačik* 2014, 8,

Obr. 8. Materiál dokumentujúci keltské aktivity na lokalitách z doby popolnicových polí na Slovensku. 1 – Palárikovo II; 2–4 – Sklabinský Podzámok, poloha „ústie Kantorskej doliny“; 5, 6 – Sklabinský Podzámok, poloha Katova skala; 7, 8 – Rybník, poloha Krivín; 9, 10, 12 – Málinec, poloha Zámok; 11 – Vítkovce, poloha Tureň; 13 – Krásna Ves, poloha Pieskovisko. 1, 5–10, 12 podľa *Pieta* 2008; 2–4 podľa *Hornák* 2005; 11 podľa *Miroššayová/Javorský* 1986; 13 podľa *Budinský-Krička/Veličik* 1986. Mierka: a – 1; b – 2–12; bez mierky – 13.

Obr. 9. Včelince, poloha Halomszer. Inventár hrobu z doby laténskej z násypu pravekej mohyly (upravené podľa Furmánek/Marková 1994). Mierka: a – 1–4; b – 5.

obr. 3: 17). Na výskyt včasnolátenských artefaktov tzv. solitérov poukazujú aj iné lokality v regiónoch na severe Slovenska (Pieta 1983, 46; 2008, obr. 2: 2).

Keltský materiál sa vyskytol tiež v mohylách kultúrneho komplexu stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku. Do pláštia mohyly čačianskej kultúry z mladšej doby bronzovej v Palárikove, okr. Nové Zámky, bolo v dobe laténskej uložených niekoľko hrobov s pozoruhodným inventárom vrátane železnej vyhnovej lopatky (obr. 8: 1), ako aj zapustená etážovitá „kultová jama“.

Citované objekty zo strednej doby laténskej pravdepodobne predstavovali osobitý „kultový komplex“ (Paulík 1974; 1976a, 369; Paulík/Zachar 1975, 318). Situovanie keltského obetiska a päťice hrobov (podľa realizátora výskumu Jozefa Paulíka a v súpisoch pohrebísk tiež Palárikovo II; Paulík/Zachar 1975, 284) na terénnej dominante v močaristom teréne, severne od plochého pohrebiska z doby laténskej v polohe I (Repka 2014, 38), zrejme nie je náhodné. V súvislosti so sledovanou kategóriou nálezov upozorňujeme aj na zlomok z grafitovej keramiky

hrncovitého tvaru z doby laténskej, ktorý sa našiel v splavenej okrajovej vrstve mohyly z mladšej doby bronzovej v obci Cabaj-Čápor (v časti Čápor), okr. Nitra (Točík/Paulík 1979, 87, 94, 98). Je zaujímavé, že výrazné terénne dominanty – mohyly z mladšej doby bronzovej (čačianskej kultúry) v Čápure a Palárikove, v ktorých sa identifikovali kvalitatívne síce odlišné aktivity Keltov, sú interpretované ako kenotafické (Paulík 1976a, 369; Točík/Paulík 1979, 100, 102). Dva žiarové hroby z doby laténskej boli vyhlbené aj do násypu, ktorý údajne vykazoval všetky znaky mohyly, na lokalite Chotín V (poloha Sashegy), okr. Komárno. Tento násyp sa ale podľa dostupných správ v 50.–60. rokoch 20. stor. detailnejšie neprebádal (Dušek 1961, 66).

Ukladanie hrobov do pravekých mohýl a prírodných mohylovitých útvarov v dobe laténskej je archeologicky doložené aj na juhu stredného Slovenska. Ojedinelý žiarový (urnový) hrob sa objavil v násype veľkej mohyly z doby halštatskej vo Včelinciach, okr. Rimavská Sobota (obr. 9; Furmánek/Marková 1994, 388, obr. 24). Aj toto je doklad, že mohyla bola terénnou dominantou krajiny, ktorú populácie mladšej doby železnej evidovali a priťahovala ich pozornosť, čo však podotkli už aj realizátori výskumu (Furmánek/Marková 2008, 85). Další ojedinelý žiarový a tiež urnový hrob bol zdokumentovaný v prírodnom mohylovitom útvere v Ratke, okr. Lučenec (Furmánek 1977; Furmánek/Sankot 1985, 273, 276). Oba zmienené keltské hroby sú datované do strednej doby laténskej (Repka 2014, 38).

KELTI A VÝŠINNÉ HRADISKÁ Z KONCA DOBY BRONZOVEJ A ZO ZAČIATKU STARŠEJ DOBY ŽELEZNEJ

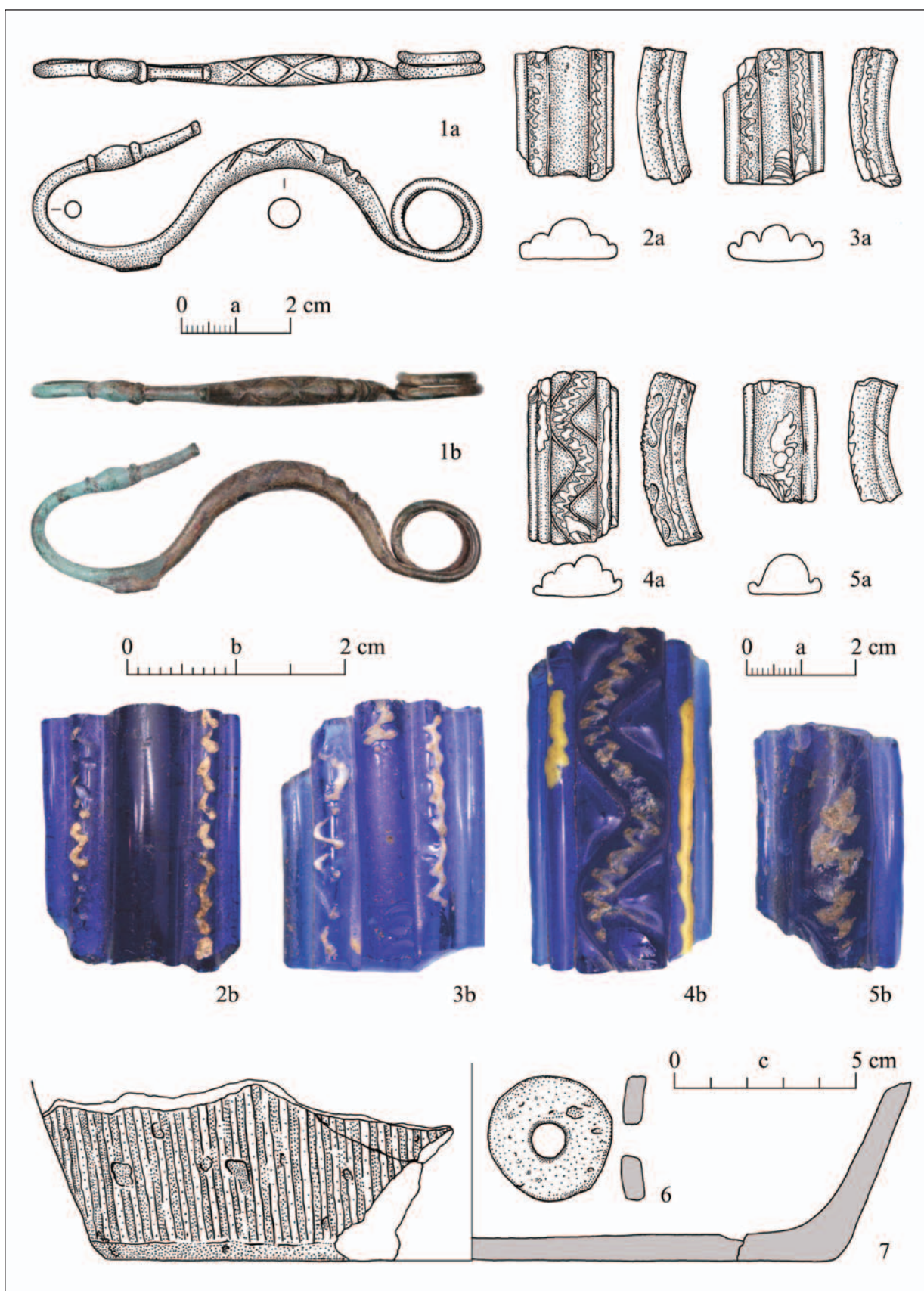
Existujú prípady, ukazujúce na výskyt materiálu z doby laténskej na výšinných polohách a hradiskách, ktoré boli dominantne osídlené v dobe popolnicových polí, eventuálne v staršej dobe železnej. Zväčša to nie je prekvapujúce a uvedený fakt sa vysvetľuje polykultúrnym osídlením lokality. Klasickým príkladom z územia rozšírenia kyjatickej kultúry je Zádielske hradisko (kóty 553 až 600) v k. ú. obce Háj, okr. Košice-okolie (Furmánek 1983, 30). Plošný výskum tejto impozantnej pravekej lokality s takmer 100 ha opevnenou plochou sa síce zatiaľ nerealizoval, avšak niekoľko železných predmetov a grafitová keramika svedčia o osídlení a typických remeselných aktivitách aj v dobe laténskej (Bárta 1977, 390, 393). Novšie k týmto pribudli ďalšie nálezy (Pieta 2008, 21). Na stavbe a dobudo-

vaní systému opevnenia, ktorý v teréne pozorujeme v súčasnosti, sa podľa niektorých bádateľov s veľkou pravdepodobnosťou podieľali i Kelti (Šiška 1981, 290). V mladších stupňoch doby laténskej boli znovu obývané a čo sa týka opevnení zosilnené aj strategicky najvýhodnejšie hradiská kyjatickej kultúry na severe Maďarska (napr. poloha Nagysánc v Bükkzentlászóló; Matuz/Nováki 2002, 9, 10, 33–35). Celý rad polykultúrnych lokalít, osídlených tiež v dobe laténskej, by bolo možné menovať najmä z prostredia slovenskej lužickej kultúry.

Iný pohľad nastoľujú ojedinelé alebo solitérne nálezy. Sporadické stopy osídlenia zo staršej až strednej doby laténskej sa zdokumentovali na ťažko dostupnom výšinnom sídlisku a v princípe prírodnej pevnosti kultúr juhovýchodných popolnicových polí na dominantnom vrchu Hradová (887 m n. m.) nad mestom Tisovec, okr. Rimavská Sobota (obr. 10; Bartík/Čambal 2014). Zo súboru zberových nálezov je pozoruhodná bronzová spona včasnolátenskej konštrukcie s voľnou, tzv. vtáčou pätkou (obr. 10: 1a, 1b; Bartík/Čambal 2014, 96, 98, tab. I: 1a, 1b). Artefakt je vzhľadom k poznatkom o osídlení Hradovej interpretovaný ako „stratový nález“ z konca včasnej až zo staršej doby laténskej (Bartík/Čambal 2014, 99). K pertraktovanému okruhu nálezov z doby laténskej sa hlásia aj železné predmety z hradiska kyjatickej kultúry na vrchu Zámok pri Málinci, okr. Poltár (obr. 8: 9, 10, 12; Pieta 2008, 37, obr. 12: 8–10). Podotýkame, že z kopcovitého terénu v chotári Málinca, na vrchole výšiny Saské (588 m n. m.), evidujeme i železný keltský meč, nájdený zasunutý v železnej plechovej pošve. Tento dôležitý predmet je údajne ojedinelým nálezom a interpretovaný bol ako Keltmi „stratený“ (Čambal/Kováč 2014a, 199, 200, 206).² V analyzovanom rámci výšinných hradísk z doby popolnicových polí registrujeme aj železný nôž z Marianky, polohy Barania lúka, okr. Malacky (Paulík 1996, 43, 44, obr. 2: 1). Ide o nožík s odlomenou rukoväťou, nález zo sekundárnej polohy a podľa dostupných informácií jediný železný artefakt z tohto náleziska (Hlavenková 2010, 33, 42). Myslíme si, že aj tento tvar železného noža má všeobecne bližšie k latenským výrobkom tohto typu, než k nožom z mladšej doby bronzovej. Zároveň poznamenávame, že na západnej strane Malých Karpát, vzdušnou čiarou 30 km na severovýchod, v k. ú. obce Plavecké Podhradie (okr. Malacky) sa nachádza dôležité keltské hradisko Pohanská (Paulík 1976b). Význam tejto lokality v malokarpatskom regióne v dobe laténskej zrejme nemá význam zdôrazňovať, avšak za zmienku určite stojí, že práve na Pohanskej sa našiel aj celý rad železných nožov

² Povšimnutiahodným „ojedinelým nálezom“ je aj železný meč z doby laténskej, ktorý sa našiel v roku 1886 na mohylovom pohrebisku z doby halštatskej na známej rakúskej lokalite Frög (Tomedi 2002, 115, tab. 101: 18).

Obr. 10. Tisovec, poloha Hradová. Materiál z doby laténskej (Bartík/Čambal 2014, tab. I).

viacerých variantov a ich zlomky (k nožu z Marianky pozri napr. *Paulík 1976b*, 115, 154, 155, tab. XLVIII: 11). Konštatovanie o sporadických stopách laténskeho osídlenia na výšinných polohách na Slovensku by sme ešte vedeli rozšíriť o ďalšie príklady (Rybník-Krivín, okr. Levice; obr. 8: 7, 8; pozri napr. *Pieta 2008*, obr. 12; *Veliačik/Srnka/Valo 2002*, 40), avšak ďalej už obrátíme pozornosť na solitérne nálezy, ktoré v rámci analýzy aktivít Keltovej na sledovanej kategórii lokalít z doby popolnicových polí považujeme za najrelevantnejšie.

Na ilustráciu uvádzame tri príklady. V 80. rokoch 20. stor. sa do archeologickej spisby uviedol ojedinelý nález laténskej bronzovej spony z výšinnej polohy Tureň (535 m n. m.) vo Vítkovciach, okr. Spišská Nová Ves (*Miroššayová/Javorský 1986*). Ide o typ spony s parabolicky klenutým lučíkom (obr. 8: 11), ktorý citovaní bádatelia rámcovo datovali do stupňa LTB. Z nášho hľadiska je však podstatné, že na vrchu Tureň s hradiskom z doby popolnicových polí a ani v jeho blízkom okolí sa osídlenie zo staršej doby laténskej zatiaľ neeviduje (*Miroššayová/Javorský 1986*, 664; 1994, 21). Druhým príkladom je už spomínaná bronzová spona včasnoténskej konštrukcie s voľnou pätkou z Tisovca-Hradovej (obr. 10: 1a, 1b; *Bartík/Čambal 2014*, 96, 98, tab. I: 1a, 1b), ktorá podľa nášho predpokladu na lokalitu nebola „prinesená“ spoločne s chronologicky mladšími predmetmi v strednej dobe laténskej a na uvedenej výšinnej polohe môže dokumentovať najstaršie aktivity Keltovej, eventuálne jedny z najstarších v povodí Rimavy (*Hutka/Bartík 2008*). Podobné stopy aktivít zrejme dokumentujú tak včasnoténske (obr. 8: 5, 6), ako aj strednoténske nálezy na výšinnom pravekom hradisku Katova skala nad Sklabinským Podzámkom (*Pieta/Veliačik 2014*, 8). Mimoriadny je nález Ar tetradrachmy cudzej proveniencie z Pohanského vrchu (Pohanského hradu; kóta 595,3) v k. ú. obce Kotmanová (v druhej polovici 20. stor. Dobročská Lehota), okr. Lučenec (*Kolníková 2003*, 239, obr. 1: 49, tab. 1). Uvedená strieborná minca z 3./2. stor. pred n. l. sa totiž údajne našla (detektorom kovov?) na výšinnom hradisku kyjatickej kultúry z neskorej doby bronzovej, ktoré autori osobne a opakovane rekognoskovali, avšak materiál z doby laténskej na tejto lokalite neobjavili (*Furmánek 1983*, 28–30; *Marková/Mitáš 2016*). V súvislosti s nálezom Ar tetradrachmy z Pohanského vrchu v Kotmanovej sa žiada odbočiť aj ku dvom keltským minciam (časť depotu mincí?), ktoré sa našli v 19. stor. asi pod známou výšinnou lokalitou Pohanský hrad (*Pogány vár*) v Starej Bašte (*Furmánek/Sankot 1985*, 275). Ako sme už vyššie spomenuli, časť plochy Pohanského hradu Kelti dokázateľne osídlili (*Furmánek 1996*, 128).

AKTIVITY KELTOV NA PRAVEKÝCH LOKALITÁCH V OKOLITÝCH KRAJINÁCH

V úvode sme uviedli, že doklady materiálnej kultúry z doby laténskej vo všeobecnosti interpretované ako aktivity Keltovej na pravekých lokalitách, sú predmetom systematického záujmu českých bádateľov. Viaceré z týchto aktivít sa konšatovali na žiarových pohrebiskách alebo v mohylách z doby bronzovej (vrátane kultúr popolnicových polí) a doby halštatskej, ale aj na výšinných hradiskách z týchto dôb vo viacerých regiónoch Česka. Niektoré si pripomenieme, hoci väčšina z nich bola v rôznych prehľadoch už diskutovaná.

Zlomky typickej laténskej keramiky, rámcovo datované od LTB2/C1–LTD, sa uvádzajú zo žiarového pohrebiska lužickej kultúry Malá Bělá (nateraz súčasť obce Bakov nad Jizerou), okr. Mladá Boleslav (*Waldhauser 1999*, 163). Pozornosť vzbudzuje aj grafitová keramika z mladších stupňov doby laténskej na žiarovom pohrebisku z konca praveku v chotári obce Nynice (v súčasnosti časť obce Hromnice), okr. Plzeň-sever (*Šaldová 1971*, 5, 88, obr. 50: 5–7; pozri tiež *John 2003*, 81). Početné laténske nálezy pochádzajú zo žiarových hrobov lužickej kultúry na pohrebisku Chodouny, okr. Litoměřice. Miesto pohrebiska však bolo využité v dobe laténskej na sídelné účely, a teda nie je veľmi prekvapujúce, že niektoré hroby z doby popolnicových polí Kelti mechanicky narušili, alebo sa v nich konštatuje intrúzia laténskeho materiálu (*Trefný/Jiráň a kol. 2012*, 11–13, 74, 76, 80, 83, 84). Chodouny na tomto mieste uvádzame zámerne a hodláme tým zvýrazniť nálezovú situáciu na žiarovom pohrebisku v Cinobani. Sídliskový areál z doby laténskej v polohe Jarčanisko II (tiež Krivé zeme), na rozdiel od stratigraficky zložitejšej situácie na menovanom českom nálezisku, je totiž od cinobanského pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry vzdialený asi 500 m (obr. 11). Z hľadiska tejto témy sú pozoruhodné tiež dlhší časový úsek využívané žiarové pohrebiská – na mysl máme dobu popolnicových polí až dobu halštatskú –, na ktorých sa pochovávalo aj v dobe laténskej. K takýmto patrí napr. Bischofshofen-Pestfriedhof v salzburskom regióne, kde sa identifikovalo niekoľko hrobov z včasnej, ale aj z neskorej doby laténskej (*Lippert/Stadler 2009*, 11, 197, 203). Za zmienku ešte stojí, že na tejto rakúskej lokalite sa zdokumentovali podobné kamenné hrobové konštrukcie a toto pohrebisko má charakter ako Cinobaňa.

Zvlášť interesantné a najmä detailne a najnovšími archeologickými metódami zdokumentované zásahy Keltovej z mladšej až neskorej doby laténskej sa v ostatnom čase zverejnili v kamennej konštruk-

Obr. 11. Cinobaňa. Komplex archeologických nálezísk. Legenda: a – sídlisko z doby popolnicových polí a z doby laténskej; b – pohrebisko z doby popolnicových polí s dokladmi laténskych aktivít; c – hradisko z neskorej doby bronzovej.

cii kniežacej mohyly 1 z neskorej doby halštatskej v k. ú. obce Rovná, okr. Strakonice. Kelti v tomto prípade „nahliadli“ aj do vnútra kamennej hrobovej komory a narušili bohatý halštatský inventár (Chytráček a i. 2017a; 2017b; Michálek 2017a, 362). Fakt, že na juhu Čiech nejde o osobitne spozorovaný exces, potvrdzuje nálezová situácia v halštatskej mohyle I v chotári Babína u Horažďovic, okr. Klatovy (Michálek 2017a, 46–48; 2017c, tab. 7; 8), ale aj iné (pozri napr. Michálek 2017b, 429). V súčasnosti je v južných Čechách materiál zo stupňov LTB–LTC/D známy v mohylách z doby bronzovej a doby halštatskej na viac než 30 lokalitách! Ďalšie nálezy z tejto kategórie sa evidujú v západných a stredných Čechách (Chytráček a i. 2017a, 345–348, obr. 6; Michálek 2017a; 2017b; 2017c). Z južných Čiech nechýba ani doklad uloženia keltského hrobu do mohylovitého útvaru prírodného pôvodu (nález na k. ú. mesta Netolice, okr. Prachatic; John a i. 2015a), čo z hľadiska výberu hrobového miesta čiastočne pripomína vyššie citovaný laténsky hrob z Ratky na juhu stredného Slovenska (Furmánek 1977). Keltské hroby v starších mohylách, resp. v areáloch od praveku využívaných mohylníkov, sú zdokumentované aj na území dnešného Maďarska (Kiszombor C, poloha Nagyhalom, v Potísi, ale aj iné lokality; Furmánek/Sankot 1985, 276; Tankó 2015) alebo na susednej Morave (Borotice, okr. Znojmo; Čížmářová/Stuchlík 2014).

Potom existuje celý rad ojedinelých laténskych nálezov – železné spony, sklené náramky (spravidla ich zlomky), keramické úlomky a ďalšie artefakty, ktoré svedčia o aktivitách Keltovej na výšinných hradiskách z praveku a nezriedka na

prírodných dominantách krajiny. Aj tieto sú veľmi dobre zmapované práve českými bádatelmi (bez menovania jednotlivých lokalít bližšie napr. Chytráček 1995, 118–121; Chytráček/Metlička 2004, 29, 30; John 2003, 79, 80; Waldhauser 1992; 2002; Waldhauser/Koldová 2006). Výnimočne sú v pravekých mohylách doložené nálezy keltských mincí (Drda/Rybová 1998, 176; Chytráček a i. 2017a, 346, 348; John a i. 2015b, 146).

VYHODNOTENIE, ÚVAHY, ZÁVER

Cinobaňa a Radzovce nie sú na Slovensku osamotenými lokalitami z doby popolnicových polí, na ktorých sú zjavné aktivity Keltovej. Analýza dokladov materiálnej kultúry z doby laténskej z týchto dvoch, ale aj z radu ďalších nálezísk z mladších stupňov doby bronzovej, prípadne zo staršej doby železnej, tieto aktivity dovoľuje kategorizovať a špecifikovať:

- a) ojedinelé nálezy (kovových, sklených predmetov a keramiky) na „plochých“ žiarových pohrebiskách, mohylových pohrebiskách a v mohylách (napr. Cinobaňa, Radzovce, Krásna Ves, Sklabinský Podzámok, Cabaj-Čápor);
- b) ojedinelé hroby alebo skupinky hrobov v násypoch samostatne stojacich mohýl z mladšieho praveku (napr. Palárikovo II, Včelince, Chotín V), prípadne v mohylovitých útvaroch prírodného pôvodu (Ratka);
- c) ojedinelé alebo solitérne nálezy (keramiky, kovových spôn, železných nožov, sklených náramkov, mincí) z výšinných hradísk, resp. z polôh s viditeľnou fortifikáciou (napr. Marianka-Barania

lúka, Málinec-Zámok, Vítkovce-Tureň, Kotmanová-Pohanský vrch);³

- d) sporadické nálezy alebo doklady krátkodobého osídlenia/využitia dominantných výšinných polôh, resp. prírodných dominant v krajine (napr. Tisovec-Hradová, Sklabinský Podzámok-Katova skala, Rybník-Krivín);
- e) hromadné nálezy železných predmetov a mincí mimo stabilné sídliskové areály z doby laténskej (Cinobaňa a pravdepodobne aj Stará Bašta).

Z kategorizácie dokladov materiálnej kultúry Kelto v na pravekých lokalitách na Slovensku, no najmä v priestore osídlenom kultúrami doby popolnicových polí a doby halštatskej, vyplýva predovšetkým ich spojitosť s viditeľnými terénnymi objektmi, akými sú mohylové násypy na pohrebiskách, samostatne stojace mohyly – terénne dominanty reliéfu, kamenné alebo zemné valy na výšinných sídliskách, poprípade dominantné útvary a impozantné výšiny v krajine. Obdobné skutočnosti spozorovali aj českí bádatelia (napr. *John* 2003, 81, 82). Analyzované nálezy sú teritoriálne späté tak s klasickou keltskou ekuménou (Cinobaňa, Radzovce, Včelince, Chotín V, Palárikovo II atď.), ako aj s keltizovaným územím púchovskej kultúry (Krásna Ves, Sklabinský Podzámok, Vítkovce). Chronologicky nie sú striktne rámcované a všeobecne korešpondujú s poznatkami o osídlení v dobe laténskej na Slovensku a strednom Dunaji vôbec (pozri napr. *Čambal/Kovář* 2014b, 311, 312; *Pieta* 2008, 17–65, obr. 24; *Repka* 2014, obr. 7).

Doteraz sme rozmýšľali predovšetkým nad aktivitami Kelto v Cinobani (*Furmánek/Mitáš* 2011a, 121; 2014, 101). Konštatovalo sa, že nielen spôsoby deponovania vybraných železných artefaktov (tak hromadného nálezu s masívnym kladivom, kladivkom a kramľou, ako aj zdeformovanej železnej spony; obr. 1; 2: 1, 3), ale aj ich zvýšená koncentrácia na relatívne malom priestore s *geniom loci*, môže poukazovať na kultové aktivity Kelto v „prírodnom sanktuáriu“. Teraz ešte raz zdôrazňujeme, že žiarové hroby z doby popolnicových polí boli aj v čase výskumu identifikované relatívne plytko pod nánosom hliny a drobných kameňov z horných partií svahu a zarastené trávou či náletovými drevinami. Je celkom pravdepodobné, že dominantné kamenné skrinky a kamenné

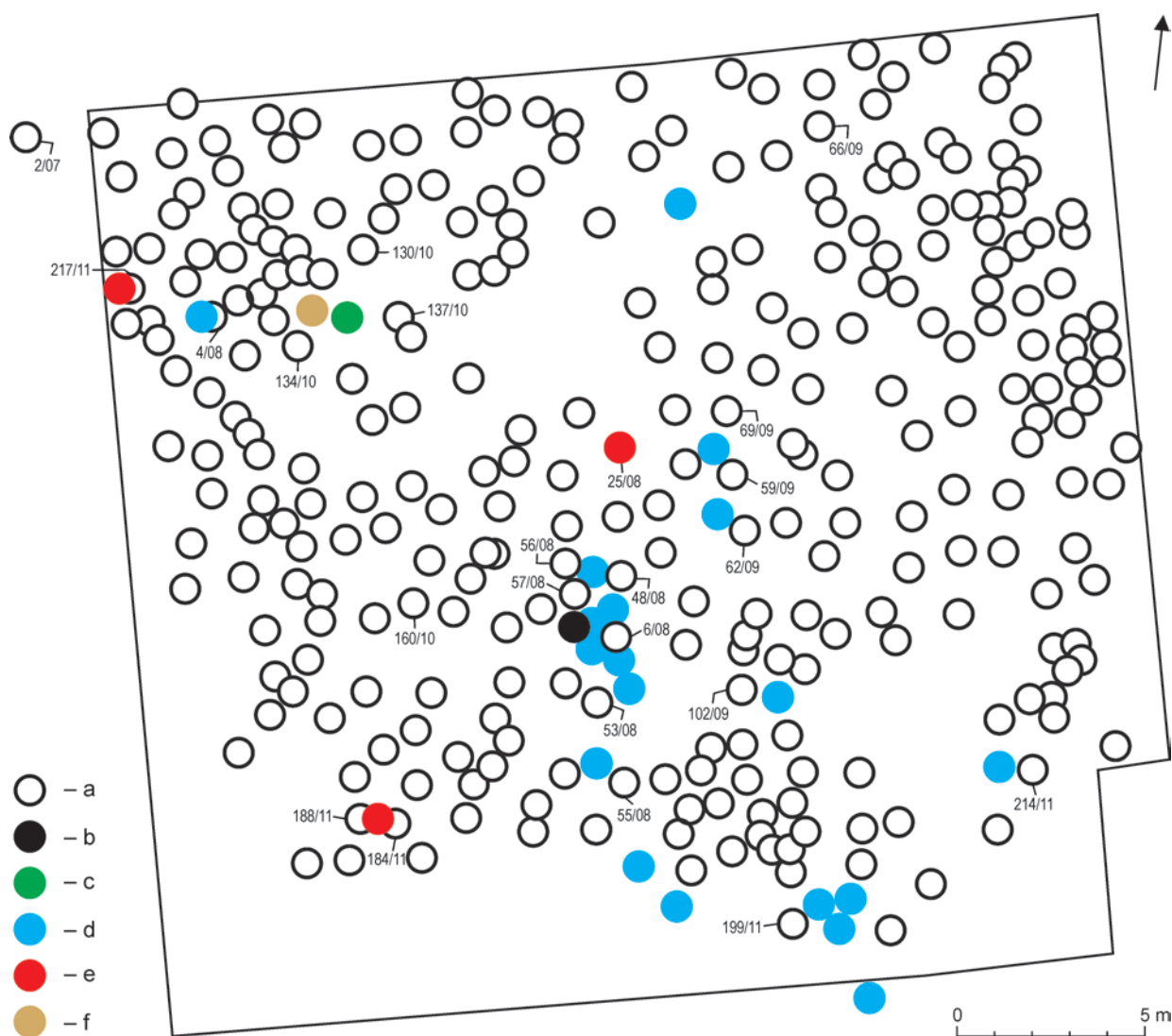
násypy nad skrinkami boli v dobe laténskej ešte postrehnuteľné a vzbudili pozornosť Kelto, ktorí na území Cinobane obývali identický priestor ako ich predchodcovia – populácia z doby popolnicových polí. Miesto, na ktorom Kelti pochovávali, však doposiaľ nepoznáme. Dodávame, že materiál z doby laténskej sa zatiaľ nezistil ani na výšinnom hradisku kyjatickej kultúry na Striebornej (719 m n. m.; *Furmánek/Mitáš* 2011b, 96). Ďalej sa uvažovalo, že porušovanie kamenných hrobových konštrukcií (obr. 6) a zvýšený výskyt železných predmetov vrátane železnej trosky a lupy (obr. 5: 1–3) na ploche pravekého pohrebiska však môže odzrkadľovať aj profánne aktivity Kelto. Položili sme si aj otázku, či azda niekde blízko preskúmanej plochy žiarového pohrebiska sa nenachádza železiarsky výrobný objekt z doby laténskej (*Furmánek/Mitáš* 2011a, 122; 2014, 102).⁴ Niektoré železné artefakty, napr. troska z nadložia hrobu 217/11, sa totiž na miesta, v ktorých sme ich na svahovitej ploche pohrebiska identifikovali, mohli dostať eróziou.

Medzi bádateľmi existuje všeobecná zhoda, že deponovanie hromadných nálezov alebo jednotlivých predmetov na najrôznejších miestach malo najrôznejšie príčiny (*Michálek* 1999, 47–55; *Pieta* 2008, 192, 193, 204–210; *Venclová* 2008, 93, 94). V prípade žiarového pohrebiska v Cinobani preferujeme názor o rituálnych aktivitách Kelto mimo ich sídliskového areálu (obr. 11; 12). Pokiaľ niekoľko skrinkových hrobov skutočne otvorili už oni, význam „preskúmaných“ kamenných hrobových konštrukcií (kyjatickej kultúry) im musel byť zjavný. S touto činnosťou by mohli súvisieť i niektoré zlomky železných predmetov – (zo zničených) nástrojov na kutanie (?). Došlo v tejto súvislosti aj k rituálnemu vyzdvihnutiu spálených kostí? V skrinkových hroboch 62/09 a 160/10 (obr. 6: 1, 2, 5, 6) sa totiž nezistili ani urny, ani kremačné zvyšky. S ohľadom na doterajšie výsledky výskumu v polohe Jarčanisko sa domnievame, že vybrané a najmä vyššie opísané tvarovo typické železné artefakty boli darované „(pra)predkom“, s ktorými zdieľali identický sídliskový areál (poloha Jarčanisko II, resp. Krivé zeme; obr. 11), a preto by mohli byť spojené so sférou súvekej religiozity.⁵ Argumentáciu sčasti podporuje aj miniatúrna sekerka zo železa (obr. 4), ktorá má v zahraničí vyššie citované analógie v súvekých votívnych daroch (*Kiernan* 2009).

³ Ojedinelé nálezy z doby laténskej sa evidujú aj z jaskýň na Slovensku (podrobnejšie *Struhár* 2014). Niektoré boli už predmetom záujmu obyvateľstva doby popolnicových polí (napr. jaskyne v Slovenskom krase).

⁴ Alebo z novoveku? Považujeme za korektné v tejto súvislosti spomenúť, že na ploche pohrebiska sa v dvoch prípadoch našla aj novoveká keramika, fragment keramickej fajky alebo minca z 19. stor. V prípade železnej lupy a trosky si uvedomujeme, že nejde o typické „rituálne deponáty“ Kelto.

⁵ Tento predpoklad vo všeobecnosti nie je v rozpore ani s predstavami Kelto o smrti a mŕtvych (podrobnejšie *Vičková* 2002, 163–168).

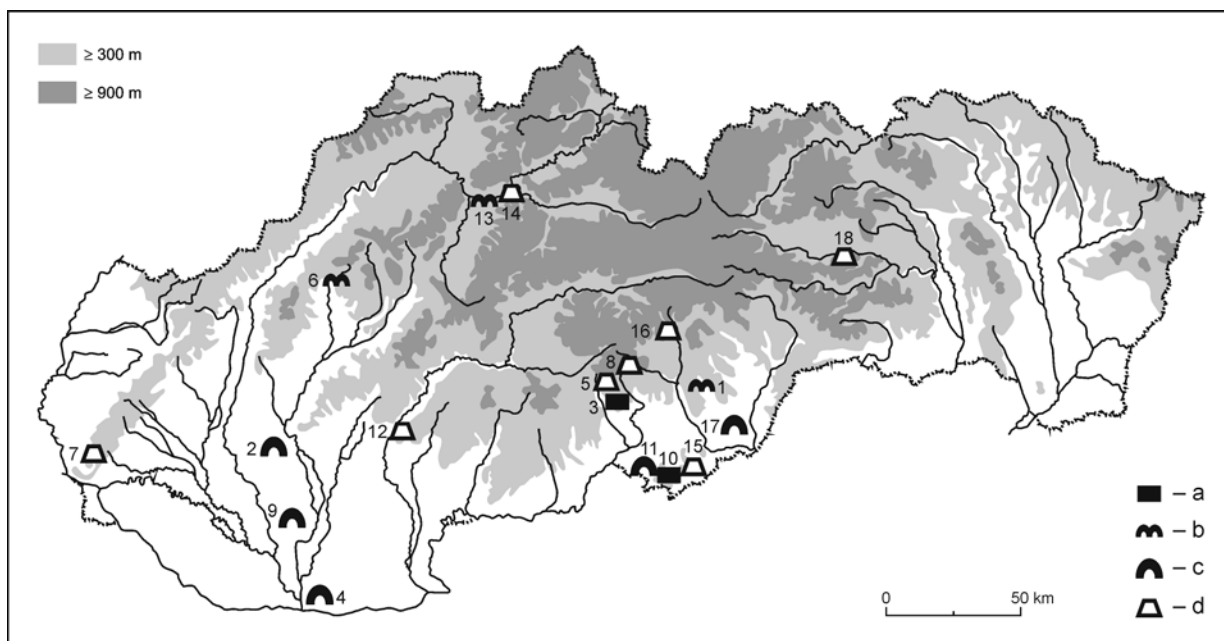
Obr. 12. Cinobaňa, poloha Jarčanisko. Výskyt artefaktov z doby laténskej na žiarovom pohrebisku kultúr popolnicových polí (plocha preskúmaná v rokoch 2008–2013; hrob 2/07 sa nachádzal mimo tejto plochy). Legenda: a – žiarový hrob; b – depot železných predmetov; c – železná spona; d – železný predmet alebo drobný zlomok; e – železná lúpa a troska; f – keramický fragment.

V rituálnej sfére doby laténskej (pozri napr. *Pieta 2008*, 149) v súčasnosti vidíme aj unikátny železný nôž z Radzoviec (obr. 7: 1). Čo sa týka Cinobane, tak nálezové okolnosti naznačujú, že nejde o deponáty uložené naraz, ale na rôznych miestach pohrebiska postupne (obr. 12), čo odzrkadľuje aj širšie datovanie súboru železných predmetov od stupňa LTC1 až do LTD. V zhode s vyššie citovanými autormi podotýkame, že deponovanie predmetov v tomto časovom úseku nie je v širšej strednej Európe zriedkavé (*Kysela/Venclová 2018*, 133, 137).

Zodpovedanie skutočnej motivácie uloženia väčšiny laténskych predmetov na analyzovaných lokalitách (obr. 13) bude zrejme vždy komplikovať celý rad otázok. Skôr s duchovnou sférou tieto

doklady keltských aktivít spájajú aj českí bádatelia (*Waldhauser 1999*, 163; 2001, 175). Vedecky akceptovateľná je hypotéza o tzv. materiálnej pamäti komunit (bližšie *Neustupný 1997*, 226), ktorou sa žijúce spoločenstvo v krajine identifikovalo so svojimi mýtickými predkami, poprípade týmto pamäťovým médiom dochádzalo k hlbšiemu osvojeniu si osídleného teritória so zreteľom na jeho minulé obyvateľstvo (*Drda/Rybová 1998*, 176; *Chytráček 1995*, 121, 123; *Chytráček a i. 2017a*, 345; *John 2003*, 82). S uvedenou hypotézou sa stotožňujeme najmä čo sa týka aktivít Kelto v pohrebiskových lokalitách, kde boli zjavné kamenné skrinky, príkrovy, mohylové násypy, resp. šlo o samostatne stojace veľké mohyly. Týkajú sa rituálne praktiky spojené s keltským

Obr. 13. Lokality z doby popolnicových polí a doby halštatskej so stopami keltských aktivít (v abecednom poradí). 1 – Babinec, poloha „severovýchodne od obce“; 2 – Cabaj-Čápor, časť Čápor, poloha Pri kopci; 3 – Cinobaňa, poloha Jarčanisko; 4 – Chotín V, poloha Sashegy; 5 – Kotmanová, poloha Pohanský hrad (Pohanský vrch); 6 – Krásna Ves, poloha Pieskovisko; 7 – Marianka, poloha Barania lúka; 8 – Málinec, poloha Zámok; 9 – Palárikovo II, poloha Kopcová remíza; 10 – Radzovce, poloha Monosa; 11 – Ratka, časť Malá Ratka, poloha „na pravom brehu Babského potoka“; 12 – Rybník, poloha Krivín; 13 – Sklabinský Podzámok, poloha „ústie Kantorskej doliny“; 14 – Sklabinský Podzámok, poloha Katova skala; 15 – Stará Bašta, poloha „okolie Pohanského hradu“; 16 – Tisovec, poloha Hradová; 17 – Včelince, poloha Halomszer; 18 – Vítkovce, poloha Tureň. Legenda: a – žiarové pohrebisko; b – žiarové pohrebisko mohylového typu; c – samostatné stojaca mohyla/prírodný mohylovitý útvar; d – hradisko/výšinná poloha.

kultom predkov napr. aj obrovskej mohyly z doby halštatskej v Regöly na území maďarského Zadunajska (Stegmann-Rajtár 2014, 109, 110)? A vlastne, ako veľmi bolo uctievanie „(pra)predkov“ a s ním spojené manipulácie s rozličnými predmetmi (alebo aj s ľudskými pozostatkami) v dobe laténskej vo vnútri Karpatskej kotliny rozšírené? Predložené stopy aktivít z mladšej doby železnej ukazujú, že tieto osobité rituálne praktiky neboli tabu ani na území dnešného Slovenska. V tomto ohľade je uchopiteľná i myšlienka Jozefa Paulíka, ktorú vyslovil v súvislosti s analýzou železného noža z Marianky⁶ (teda nepriamo k nami analyzovanému materiálu), avšak vzhľadom na problematiku vzdávania holdu predkom u Keltovej je pre nás podnetná: „Hlavné trasy oboch starších vln posledného veľkého sťahovania indoeurópskych národov boli napokon zhruba totožné s neskoršími keltskými pohybmi na juh a juhozápad. A ako ‚predlohy‘ sa uvádzajú i v prácach s keltskou problematikou v celoeurópskom rámci.“ (Paulík 1996, 53). Tušili toto tiež Kelti? Nemyslíme si však, že v príspevku zhodnoteného miesta by bolo vhodné porovnávať s „klasickými“ prírodnými loci con-

secrati a už vonkoncom nie s terénne vymedzenými (ohradenými) kultovými miestami – svätyňami, aké poznáme na teritóriách západne od Slovenska a najmä v západnej Európe (pozri a porovnaj napr. Brunaux 2012; Filip 1995, 165–174; Kysela/Venclová 2018, 125–131; Wieland 2012). O špecifickom mieste v tomto kontexte by azda bolo možné uvažovať v prípade keltského „kultového komplexu“ v Palárikove II (Paulík/Zachar 1975).

S ohľadom na zámerne narušené skrinkové hroby a ďalšie aktivity z doby laténskej na pohrebisku z doby popolnicových polí v Cinobani vôbec premýšľame, či bolo Keltovej aj v prípade výšinných opevnených lokalít na krajinných dominantách zjavné, že ide o opustené či zaniknuté sídla miestnych elít, resp. ich predkov? Premietali si Kelti „staré“ mohyly a fortifikácie aj do súvekých mýtických príbehov o krajine predkov? Pravda, podobnými otázkami sa už vzdalujeme od archeologickej podstaty analyzovanej problematiky. Interpretačný rámec ojedinelých alebo sporadických nálezov, ktoré sa od včasnej doby laténskej (a niekedy aj opakované v strednej až neskej dobe laténskej)

⁶ Vyššie sme tento artefakt zámerne spomenuli a domnievame sa, že patrí do doby laténskej.

objavujú na výšinných (opevnených) polohách osídlených od praveku, je všeobecne širší. V (pod) horských oblastiach a na ťažšie dostupných alebo mimoriadnych miestach, pochopiteľne, okrem rituálnych praktík do úvahy prichádzajú vysvetlenia aj profánneho charakteru ako sú prospekcia krajiny spojená s vyhľadávaním surovín, sezónne pastierstvo, využívanie refugiálnych, signálnych či strážnych polôh a iné (k téme viac *Waldhauser* 2002, 330, 338–342; 2012, 292, 293; *Waldhauser/Koldová* 2006, 588–592). V rámci keltských aktivít na spomínaných hradiskách v Málinci, Tisovci, Vítkovciach a ďalších síce možno myslieť aj na straty predmetov, avšak túto možnosť berieme na zreteľ až v poslednom rade. O prieskumných aktivitách Keltovej však treba uvažovať v súvislosti s osídľovaním

krajiny ako takej, pričom snahu o bližšie spoznanie orientačne dôležitých alebo strategicky výhodných výšinných polôh, na ktorých z času na čas objavili aj rukolapné stopy staršieho osídlenia, považujeme za celkom prirodzenú. Svedčí o takýchto aktivitách napr. železný meč z Málince? Možnosti interpretácie jednotlivých ojedinelých laténskych nálezov, samozrejme, podstatne ovplyvňuje najmä celkové prebádanie a poznanie náleziska a príľahlej oblasti, medzi ktorými existuje väzba. Lokality, ktoré sme v príspevku zohľadnili (obr. 13), s najväčšou pravdepodobnosťou podávajú svedectvo, že viditeľné relikty z praveku v krajine na severe Karpatskej kotliny, a teda na súčasnom Slovensku, historickí Kelti nielen intenzívne vnímali, ale v niektorých prípadoch asi aj spájali so svojou minulosťou.

LITERATÚRA

- Almássy* 2005 – K. Almássy: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szkíta és kelta korának kutatástörténete. *Satu Mare. Studii și comunicări. Arheologie* 22/1, 2005, 99–106.
- Bartík/Čambal* 2014 – J. Bartík/R. Čambal: Laténske nálezy z Tisovca-Hradovej, okr. Rimavská Sobota. *Zborník SNM* 108. *Archeológia* 24, 2014, 95–101.
- Bárta* 1977 – J. Bárta: Zádielska dolina od praveku po oslobodenie. *Krásky Slovenska* 9, 1977, 388–393.
- Brunaux* 2012 – J.-L. Brunaux: Gefasste Heiligtümer. Opfer- und Versammlungsplätze. In: R. Röber et al. (Hrsg.): *Die Welt der Kelten. Zentren der Macht. Kostbarkeiten der Kunst*. Ostfildern – Konstanz 2012, 285–291.
- Březinová* 2006 – G. Březinová: Sídlišká a sídliskové nálezy z laténskej doby na juhozápadnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 40, 2006, 9–50.
- Březinová* 2018 – G. Březinová: Šperk zo skla a sapropelitu u Keltovej na Slovensku. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia* 30. Nitra 2018.
- Budinský-Krička/Veliačik* 1986 – V. Budinský-Krička/L. Veliačik: *Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur*. Materialia Archaeologica Slovaca 8. Nitra 1986.
- Čambal* 2009 – R. Čambal: Nové nálezy z doby laténskej z Plaveckého Podhradia-Pohanskej. *Zborník SNM* 103. *Archeológia* 19, 2009, 153–164.
- Čambal/Kovár* 2014a – R. Čambal/B. Kovár: Keltský meč z Málince (okr. Poltár). *Pravěk. Nová řada* 21, 2014, 199–208.
- Čambal/Kovár* 2014b – R. Čambal/B. Kovár: Keltské nálezy z Čeboviec (okr. Veľký Krtíš) a ich regionálne postavenie. In: *Čižmářová/Venclová/Březinová* 2014, 305–314.
- Čižmář* 1996 – M. Čižmář: Neue Erkenntnisse über die Spätlatènezeit in Mähren. In: E. Jerem/A. Krenn-Leeb/J.-W. Neugebauer/O. H. Urban (Hrsg.): *Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposiums St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992*. Budapest – Wien 1996, 359–369.
- Čižmářová/Stuchlík* 2014 – J. Čižmářová/S. Stuchlík: Laténske pohrebisko v Boroticih (okr. Znojmo). In: *Čižmářová/Venclová/Březinová* 2014, 471–486.
- Čižmářová/Venclová/Březinová* 2014 – J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014.
- Drda/Rybová* 1998 – P. Drda/A. Rybová: *Keltové a Čechy*. Praha 1998.
- Dušek* 1961 – M. Dušek: K otázkám pravekého vývoja juhozápadného Slovenska. *Študijné zvesti AÚ SAV* 6, 1961, 59–82.
- Filip* 1995 – J. Filip: *Keltská civilizace a její dědictví. Nové rozšířené vydání*. Praha 1995.
- Furmánek* 1975 – V. Furmánek: Další nálezy na halštatském a laténském pohřebišti v Drni. *AVANS* 1974, 1975, 48, 49.
- Furmánek* 1977 – V. Furmánek: Laténský žárový hrob z Ratky. *AVANS* 1976, 1977, 104, 105, 337.
- Furmánek* 1983 – V. Furmánek: Hradiská pilinskej a kyjatickej kultúry na Slovensku. *Archeologické rozhledy* 35, 1983, 24–32.
- Furmánek* 1984 – V. Furmánek: Revizní výzkum v Babinci. *AVANS* 1983, 1984, 77, 78, 258.
- Furmánek* 1985 – V. Furmánek: Božena Němcová a archeologie Gemeru. *Obzor Gemera* 16, 1985, 173–175.
- Furmánek* 1988 – V. Furmánek: Eisen während der Bronzezeit in der Slowakei. *Zeitschrift für Archäologie* 23, 1988, 183–189.
- Furmánek* 1990 – V. Furmánek: *Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí*. Archeologické pamätníky Slovenska, zväzok 1. Bratislava 1990.
- Furmánek* 1996 – V. Furmánek: Komplexný archeologický prieskum Pohanskeho hradu nad Starou Baštou. *Obzor Gemera-Malohontu* 25, 1996, 126–130.
- Furmánek* 2010 – V. Furmánek: *Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí*. Ragyolc. Az urnamezős kultúra népének települése. Zväzok 1 – druhé vydanie. Archeologické pamätníky Slovenska. Nitra 2010.
- Furmánek* 2019 – V. Furmánek: *Radzovce in der Zeit der Urnenfelderkulturen (Katalog der Siedlung)*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 20. Nitra 2019.
- Furmánek/Marková* 1994 – V. Furmánek/K. Marková: Revizný výskum mohyly z doby železnej vo Včelínciach. *Slovenská archeológia* 42, 1994, 369–397.
- Furmánek/Marková* 2008 – V. Furmánek/K. Marková: *Včelínce. Archív dávnej minulosti*. Archeologické pamätníky Slovenska 9. Nitra 2008.
- Furmánek/Mitáš* 2010a – V. Furmánek/V. Mitáš: Cinoňa – eine weitere bedeutende Fundstelle aus der

- Urnenfelderzeit in der Slowakei. *Das Altertum* 55, 2010, 33–58.
- Furmánek/Mitáš 2010b – V. Furmánek/V. Mitáš: Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko). *Památky archeologické* 101, 2010, 39–110.
- Furmánek/Mitáš 2011a – V. Furmánek/V. Mitáš: Ein Gräberfeld des Volkes der Urnenfelderkultur als Gegenstand der Interessen von Kelten. (Was machten die Kelten in Cinobaňa?) *Anodos. Studies of the Ancient World* 11, 2011, 111–122.
- Furmánek/Mitáš 2011b – V. Furmánek/V. Mitáš: Prieskum hradiska Strieborná. *AVANS* 2008, 2011, 96, 97, 302, 303.
- Furmánek/Mitáš 2013 – V. Furmánek/V. Mitáš: Pokračovanie výskumu v Cinobani. *AVANS* 2009, 2013, 101, 102.
- Furmánek/Mitáš 2014 – V. Furmánek/V. Mitáš: Pohřebiště lidu popelnicových polí předmětem zájmu Keltů. Co dělali Keltové v Cinobani? *Studia Archaeologica Brunensia* 19, 2014, 93–104.
- Furmánek/Mitáš 2019 – V. Furmánek/V. Mitáš: Siedma sezóna výskumu pohrebiska v Cinobani. *AVANS* 2014, 2019, 60, 61.
- Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016 – V. Furmánek/V. Mitáš/V. Budaváry: Radzovce in der Zeit der Urnenfelderkulturen (*Katalog des Gräberfeldes*). *Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi* 16. Nitra 2016.
- Furmánek/Sankot 1985 – V. Furmánek/P. Sankot: Nové laténské nálezy na středním Slovensku. *Slovenská archeológia* 33, 1985, 273–310.
- Gruber 2015 – H. Gruber: Prähistorische Depotfunde in Oberösterreich – Ein Überblick. *Fines Transire* 24, 2015, 67–85.
- Hellebrandt 1999 – M. Hellebrandt: *Celtic Finds from Northern Hungary*. *Corpus of Celtic Finds in Hungary* 3. Budapest 1999.
- Hlavenková 2010 – L. Hlavenková: Hradisko kultúry stredodunajských popelnicových polí v Marianke – 1. časť (typologicko-chronologická analýza). *Zborník SNM* 104. *Archeológia* 20, 2010, 33–45.
- Hornák 2005 – M. Hornák: Pohrebisko lužickej kultúry v Sklabinskom Podzámku. *Slovenská archeológia* 53, 2005, 203–218.
- Hutka/Bartík 2008 – D. Hutka/J. Bartík: Prví Kelti v údolí Rimavy. *Reussia* 5, 2008, 19, 20.
- Cheben 2015 – M. Cheben: Geofyzikálna prospekcia na Slovensku v rokoch 2010 až 2014. *Študijné zvesti AÚ SAV* 57, 2015, 111–139.
- Chytráček 1995 – M. Chytráček: Ojedinělý nález z mladší doby laténské na Černém vrchu u Svržna, okr. Domažlice. *Archeologické rozhledy* 47, 1995, 115–127.
- Chytráček/Metlička 2004 – M. Chytráček/M. Metlička: *Die Höhensiedlungen der Hallstatt- und Latènezeit in Westböhmen*. *Památky archeologické. Supplementum* 16. Praha 2004.
- Chytráček a i. 2017a – M. Chytráček/O. Chvojka/M. Egg/J. John/R. Kyselý/J. Michálek/P. Stránská: Ein späthallstattzeitlicher Fürstengrabhügel bei Rovná in Südböhmen mit jüngeren Eingriffen aus der Jung- und Spätlatènezeit. In: J. Kysela/A. Danielisová/J. Militký (eds.): *Stories that made the Iron Age. Studies in Iron Age Archaeology dedicated to Natalie Venclová*. Praha 2017, 339–351.
- Chytráček a i. 2017b – M. Chytráček/O. Chvojka/M. Egg/J. John/R. Kozáková/R. Krivánek/R. Kyselý/J. Michálek/P. Stránská: A Disturbed Late Hallstatt Period Princely Grave with a Two-wheeled Chariot and Bronze Vessels in Sedlina Forest near Rovná in South Bohemia: a Preliminary Report. In: W. Irlinger/G. Suhr (eds.): *Archaeological Sites in Forests. Strategies for their Protection*. *Schriftenreihe des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege* 14. München 2017, 83–90.
- Jansová 1962 – L. Jansová: Konec jihočeských mohyl doby laténské. *Památky archeologické* 53, 1962, 306–330.
- John 2003 – J. John: Spony, náramky, hradiště a mohyly. Příklad materiální paměti komunit doby laténské. In: L. Šmejda/P. Vařeka (red.): *Sedmdesát neustupných let*. Plzeň 2003, 79–84.
- John a i. 2015a – J. John/M. Pták/E. Průchová/H. Hojerová/V. Vondrovský: Laténský žárový pohřeb z „mohyly“ v lese Doubrava u Netolic. *Živá archeologie* 17, 2015, 10–14.
- John a i. 2015b – J. John/J. Militký/O. Chvojka/M. Vlášek: Hromadný nález skordiských tetradrachem z Knína (okr. České Budějovice). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 28, 2015, 139–150.
- Kemenczei 2005 – T. Kemenczei: *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*. *Prähistorische Bronzefunde* XX/10. Stuttgart 2005.
- Kiernan 2009 – P. Kiernan: *Miniature Votive Offerings in the North-west Provinces of the Roman Empire*. *Mentor – Studien zu Metallarbeiten und Toreutik der Antike* 4. Wiesbaden 2009.
- Kolníková 2003 – E. Kolníková: Fundmünzen in den latènezeitlichen Burgwällen und anderen Höhenlagen in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 51, 2003, 223–246.
- Kysela/Venclová 2018 – J. Kysela/N. Venclová: Duchovní svět Keltů. In: J. Militký/J. Kysela/M. Tisucká (ed.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem*. Praha 2018, 125–140.
- Lippert/Stadler 2009 – A. Lippert/P. Stadler: *Das spätbronze- und früheisenzeitliche Gräberfeld von Bischofshofen-Pestfriedhof. 2 Teile*. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 168. Bonn 2009.
- Marková/Mitáš 2016 – D. Marková/V. Mitáš: Výšinné opevněné sídlisko kyjatické kultúry v Kotmanovej. *AVANS* 2011, 2016, 170–173.
- Matuz/Nováki 2002 – E. D. Matuz/G. Nováki: *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*. *Inventaria Praehistorica Hungariae* 10. Budapest 2002.
- Michálek 1999 – J. Michálek: Keltský poklad z Bezdědovic na Blatensku. Blatná – Strakonice 1999.
- Michálek 2017a – J. Michálek: *Mohylová pohřebiště doby halštatské (HaC–D) a časně laténské (LTA) v jižních Čechách 1/1. Komentovaný katalog. Die Hügelgräberfelder der Hallstatt- (HaC–D) und frühen Latènezeit (LTA) in Südböhmen 1/1. Kommentierter Katalog*. Praha 2017.
- Michálek 2017b – J. Michálek: *Mohylová pohřebiště doby halštatské (HaC–D) a časně laténské (LTA) v jižních Čechách. 1/2. Komentovaný katalog – Die Hügelgräberfelder der Hallstatt- (HaC–D) und frühen Latènezeit (LTA) in Südböhmen 1/2. Kommentierter Katalog*. Praha 2017.
- Michálek 2017c – J. Michálek: *Mohylová pohřebiště doby halštatské (HaC–D) a časně laténské (LTA) v jižních Čechách. 1/3. Tabulky – Die Hügelgräberfelder der Hallstatt- (HaC–D) und frühen Latènezeit (LTA) in Südböhmen 1/3. Tafeln*. Praha 2017.
- Mirošayová/Javorský 1986 – E. Mirošayová/F. Javorský: Ojedinělý nález laténskej bronzovej spony z Vítkovic. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 663–665.
- Mirošayová/Javorský 1994 – E. Mirošayová/F. Javorský: Vítkovce – a Fortified Settlement from the Very Late

- Bronze Age. *Pamiatky a múzeá*. Special Issue. The Bronze Age in Slovakia, 1994, 19–21.
- Mitáš/Furmánek 2015a – V. Mitáš/V. Furmánek: Tretia sezóna výskumu pohrebiska v Cinobani. *AVANS* 2010, 2015, 160–162.
- Mitáš/Furmánek 2015b – V. Mitáš/V. Furmánek: Pohrebisko kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí v Cinobani (Výskum v rokoch 2007–2012). In: O. Ožďáni (ed.): *Popolnicové polia a doba halštatská*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 17. Nitra 2015, 159–189.
- Neustupný 1997 – E. Neustupný: Uvëdomování minulosti. *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 217–230.
- Paulík 1974 – J. Paulík: Výskum Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v rokoch 1972–73 v Palárikove. *Múzeum* 19, 1974, 41–44.
- Paulík 1976a – J. Paulík: Dve nové mohyly z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. *Archeologické rozhledy* 28, 1976, 369–373, 475–477.
- Paulík 1976b – J. Paulík: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. *Fontes Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave* 3. Bratislava 1976.
- Paulík 1996 – J. Paulík: Železný nôž z Marianky. *Zborník SNM* 90. *Archeológia* 6, 1996, 43–56.
- Paulík/Zachar 1975 – J. Paulík/L. Zachar: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. *Slovenská archeológia* 23, 1975, 283–332.
- Pieta 1983 – K. Pieta: Halštatské výšinné sídliská v Liptove. *Archeologické rozhledy* 35, 1983, 39–49, 119.
- Pieta 2008 – K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. *Archaeologica Slovaca Monographiae*. Studia 11. Nitra 2008.
- Pieta/Veliačik 2014 – K. Pieta/L. Veliačik: Pozoruhodné depoty zo Sklabinského Podzámku. *Studia Archaeologica Brunensia* 19, 2014, 5–26.
- Repka 2014 – D. Repka: Pohrebiská z doby laténskej na Slovensku. Stav bádania. *Študijné zvesti AÚ SAV* 56, 2014, 23–54.
- Stegmann-Rajtár 2014 – S. Stegmann-Rajtár: Obrovská mohyla doby halštatskej v Regöly (Zadunajsko). Posvätné miesto rituálnych praktík a uctievania predkov? In: J. Čižmárová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 99–116.
- Struhár 2014 – V. Struhár: Využívanie jaskýň a skalných dutín v období keltského osídlenia Slovenska. In: *Kelti na Slovensku. Zborník z konferencie 2014*. Martin 2014, 25–37.
- Szabó/Tankó 2012 – M. Szabó/K. Tankó: La nécropole celtique à Ludas – Varjú-dűlő. In: M. Szabó (dir.): *La nécropole celtique à Ludas – Varjú-dűlő*. Budapest 2012, 9–152.
- Šaldová 1971 – V. Šaldová: Pozdne halštatské ploché hroby v západných Čechách a jejich vztah k současným mohylám. Pohřebiště Nynice a Žákava-Svářeč. *Památky archeologické* 62, 1971, 1–134.
- Šiška 1981 – S. Šiška: Nové nálezy z povodia Bodvy. *AVANS* 1980, 1981, 289–291.
- Tankó 2015 – K. Tankó: Celtic Burials from the Prehistoric Kurgan of Kiszombor C. In: L. Borhy/K. Tankó/K. Dévai (dir.): *Studia Archaeologica Nicolae Szabó LXXV Annos Nato Dedicata*. Budapest 2015, 267–279.
- Točík/Paulík 1979 – A. Točík/J. Paulík: Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čálope. *Slovenská archeológia* 27, 1979, 87–124.
- Tomedi 2002 – G. Tomedi: *Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög. Die Altgrabungen von 1883 bis 1892*. *Archaeolingua* 14. Budapest 2002.
- Trefný/Jiráň a kol. 2012 – M. Trefný/L. Jiráň a kol.: *Lužické pohřebiště v Chodounech u Roudnice nad Labem*. Praha – Roudnice nad Labem 2012.
- Veliačik/Kujovský/Romsauer 2008 – L. Veliačik/R. Kujovský/P. Romsauer: Hradisko lužické kultúry v Sklabinskom Podzámku. *AVANS* 2006, 2008, 172, 173.
- Veliačik/Srnka/Valo 2002 – L. Veliačik/F. Srnka/J. Valo: Hradisko Krivín v Rybníku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 35, 2002, 27–44.
- Venclová 2008 – N. Venclová (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská*. Praha 2008.
- Vlčková 2002 – J. Vlčková: *Encyklopedie keltské mytologie*. Praha 2002.
- Waldhauser 1992 – J. Waldhauser: Laténská spona z hory Oblík v Poohří. *Archeologické rozhledy* 44, 1992, 467, 468.
- Waldhauser 1999 – J. Waldhauser: Aktivita Keltů na pohřebištích a sídlištích doby bronzové v Pojizeří. *Archeologie ve středních Čechách* 3, 1999, 163, 164.
- Waldhauser 2001 – J. Waldhauser: *Encyklopedie Keltů v Čechách*. Praha 2001.
- Waldhauser 2002 – J. Waldhauser (s příspěvkem Michala Lutovského): Semín a Trosky. Problematika laténských struktur a lokalit. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 2002, 325–350.
- Waldhauser 2012 – J. Waldhauser: Aktivita Keltů v „horském“ terénu Českého středohoří. *Archeologie ve středních Čechách* 16, 2012, 285–296.
- Waldhauser/Koldová 2006 – J. Waldhauser/K. Koldová: Mimořádné aktivity Keltů na skalním útvaru Sokolka v Pojizeří. *Archeologie ve středních Čechách* 10, 2006, 555–598.
- Wieland 2012 – G. Wieland: Besondere Orte. „Naturheilige“ Plätze. In: R. Röber (Hrsg.): *Die Welt der Kelten. Zentren der Macht – Kostbarkeiten der Kunst*. Ostfildern – Konstanz 2012, 277–284.

Rukopis prijatý 25. 11. 2021

Summary translated by Viera Tejbusová

PhDr. Vladimír Mitáš, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
vladimir.mitas@savba.sk

Dr. h. c. prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
vaclav.furmanek@savba.sk

The Celts' Activities at Sites of the Urnfield Period in Slovakia

Vladimír Mitáš – Václav Furmánek

SUMMARY

The article presents finds of material culture from the La Tène period which document activities of the Celts at the sites from the Urnfield period in Slovakia. First of all, there are sporadically iron artifacts from the areas of cremation burial grounds and from stone constructions of the Kyjatice culture's burials in the south of central Slovakia. These artifacts were reliably archaeologically identified at the systematically excavated cremation burial grounds of the South-eastern Urnfield cultures in Cinobaňa (Poltár district), Radzovce (Lučenec district) and probably also during the revision excavation of the burial ground in the area of Babinec (Rimavská Sobota district). Nevertheless, La Tène material culture (metal and glass artifacts and pottery) was found at other cremation burial grounds (mostly of tumulus type) and in tumuli of the Urnfield cultures in western Slovakia. Bronze and iron artifacts, fragments of glass bracelets, pottery and rarely also Celtic coins also come from the upland sites and hillforts from the Late Bronze Age to the Hallstatt period in several regions of Slovakia – Katova skala site in the area of Sklabinský Podzámok, Tureň site in the area of Vítkovce, Zádielske hradisko hillfort (altitudes 553–600) in the area of Hájs, Hradová in the urban area of Tisovec, Zámok in the area of Málinec, Pohanský vrch (Pohanský hrad) in the area of Kotmanová, Krivín in the area of Rybník, etc. As for the above-mentioned sites, it is probable that the determining factor for use of these sites by the Celts was mainly terrain configuration and their strategical location or associated prospecting activities, etc. The site of Vyšná Pokoradz (currently part of Rimavská Sobota) is a special case. Amateur excavations carried out as early as the 19th century showed that it is one of the important sites of the South-eastern Urnfields documented by a settlement, cremation burial ground and hoards of bronze artifacts. Artifacts from the La Tène period come from the site too and Celtic coins occur as well. However, the mutual relations of prehistoric features and La Tène finds

are undefinable after such a long time. Unfortunately, the relation of the Hallstatt and La Tène burials at the burial ground in Drňa (Rimavská Sobota district) cannot be defined either. In spite of that, the La Tène finds from the burial grounds' areas at the sites of Cinobaňa, Jarčanisko site, and Radzovce, Monosa site, are of the greatest importance for the topic of the Celts' activities at Slovak Urnfield culture sites. Secondly disturbed cist burials or stone cists in which the grave goods as well as burned bones were manipulated with were identified in Cinobaňa. Were these burials disturbed by the Celts? Activities of a similar character are most probably suggested by the La Tène material at the tumulus burial grounds of the Lusatian culture from the Late Bronze Age in western and north-western Slovakia (Krásna Ves, Sklabinský Podzámok). The unique Celtic burials in the Late Bronze Age (Cabaj-Čápor, western Slovakia?) and Early Iron Age (Včelince, southern central Slovakia) tumuli or in the tumulus-like natural shape (Ratka, southern central Slovakia) are special. The Celtic sacrificial ground with a group of burials with exceptional inventory in the body of a tumulus from the Late Bronze Age at the site of Palárikovo II (western Slovakia) is unique. We suppose that the Celts' activities at the sites from the Urnfield period and possibly from the Hallstatt period might have been ritual – veneration of the dead or other religious activities (mostly at burial grounds, burial grounds with tumuli and separately standing tumuli) as well as profane – landscape prospecting, use of strategically important sites, refuges, mountain tracks, seasonal pastures, etc. (as for upland sites and hillforts). Nevertheless, when analysing the finds from the upland sites, we cannot ignore ritual activities or combinations of non-profane and profane activities at the sites. It is obvious that the visible prehistoric relics in the landscape were intensely perceived by the Celts. They associated some of the relics with their past. The article explains it by the so-called material memory of communities.

Fig. 1. Cinobaňa, Jarčanisko site. 1–3 – hoard (part of hoard?) of iron artifacts from the La Tène period from the cremation burial ground; 4, 5 – find contexts of the artifacts from the depot (edited after *Furmánek/Mitáš 2014*).

Fig. 2. Cinobaňa, Jarčanisko site. 1, 2 – characteristic artifacts from the La Tène period from the cremation burial ground (edited after *Furmánek/Mitáš 2014*); 3 – find context of the iron fibula; 4 – location of discovery of the fibula in the area of the burial ground.

Fig. 3. Cinobaňa, Jarčanisko site. 1–9 – selected iron artifacts from the La Tène period from the cremation burial ground, finds from excavation seasons 2008–2011

(edited after *Furmánek/Mitáš 2014*); 10–13 – find contexts of selected iron artifacts. Scale: 1–7, 9; without scale – 8.

Fig. 4. Cinobaňa, Jarčanisko site. Miniature iron axe. 1 – condition of the artifact after its discovery; 2 – condition of the artifact after conservation (after *Furmánek/Mitáš 2010a*).

Fig. 5. Cinobaňa, Jarčanisko site. 1–3 – iron sponge and slag from the cremation burial ground (edited after *Furmánek/Mitáš 2010a; 2011a*); 4, 5 – burials 25/08 and 217/11(12). Scale: a – 1; b – 2, 3.

Fig. 6. Cinobaňa, Jarčanisko site. 1–6 – Kyjatice culture burials with disturbed cists and inventory (edited after *Furmánek/Mitáš 2011a*).

Fig. 7. Radzovce, Monosa site. 1 – unique iron knife from the stone construction of burial 729/73 (after *Furmánek* 2010); 2 – Kyjatice culture burial 729/73 (after *Furmánek/Mitáš/Budaváry* 2016).

Fig. 8. Material documenting Celtic activities at the sites from the Urnfield period in Slovakia. 1 – Palárikovo II; 2–4 – Sklabinský Podzámok, 'ústie Kantorksej doliny' site; 5, 6 – Sklabinský Podzámok, Katova skala site; 7, 8 – Rybník, Krivín site; 9, 10, 12 – Málíneec, Zámok site; 11 – Vítkovce, Tureň site; 13 – Krásna Ves, Pieskovisko site. 1, 5–10, 12 after *Pieta* 2008; 2–4 after *Hornák* 2005; 11 after *Mirošayová/Javorský* 1986; 13 after *Budinský-Krička/Veliačik* 1986. Scale: a – 1; b – 2–12; without scale – 13.

Fig. 9. Včelince, Halomszer site. Inventory of the La Tène burial from the prehistoric tumulus mound (edited after *Furmánek/Marková* 1994). Scale: a – 1–4; b – 5.

Fig. 10. Tisovec, Hradová site. Material from the La Tène culture (*Bartík/Čambal* 2014, pl. I).

Fig. 11. Cinobaňa. Complex of archaeological sites. Legend: a – settlement from the Urnfield and La Tène periods; b – burial ground from the Urnfield period with evidence of La Tène activities; c – hillfort from the Late Bronze Age.

Fig. 12. Cinobaňa, Jarčanisko site. Occurrence of artifacts from the La Tène period at the cremation burial ground of the Urnfield cultures (area excavated in 2008–2013; burial 2/07 was located outside this area). Legend: a – cremation burial; b – hoard of iron artifacts; c – iron fibula; d – iron artifact or iron fragment; e – iron sponge and slag; f – fragment of pottery.

Fig. 13. Sites of the Urnfield and Hallstatt periods documenting Celtic activities (in alphabetical order). 1 – Babinec, 'northeast area of village' site; 2 – Cabaj-Čápor, part Čápor, Pri kopci site; 3 – Cinobaňa, Jarčanisko site; 4 – Chotín V, Sashegy site; 5 – Kotmanová, Pohanský hrad (Pohanský vrch) site; 6 – Krásna Ves, Pieskovisko site; 7 – Marianka, Barania lúka site; 8 – Málíneec, Zámok site; 9 – Palárikovo II, Kopcová remíza site; 10 – Radzovce, Monosa site; 11 – Ratka, part Malá Ratka, 'right bank of Babský potok' site; 12 – Rybník, Krivín site; 13 – Sklabinský Podzámok, 'ústie Kantorskej doliny' site; 14 – Sklabinský Podzámok, Katova skala site; 15 – Stará Bašta, 'surroundings of Pohanský hrad' site; 16 – Tisovec, Hradová site; 17 – Včelince, Halomszer site; 18 – Vítkovce, Tureň site. Legend: a – cremation burial ground; b – cremation burial ground with tumuli; c – separately standing tumulus or tumulus-like natural shape; d – hillfort or upland site.

